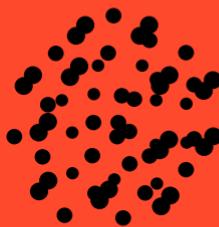
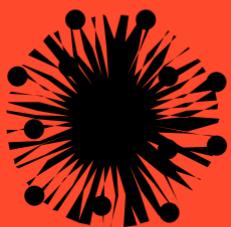
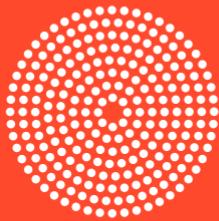

**UTJECAJ PANDEMIJE
COVID-19 I ZAGREBAČKOG
POTRESA NA OCD-E U
SUVRMENOJ KULTURI I
UMJETNOSTI**

**REZULTATI TESTNE
FAZE ISTRAŽIVANJA**

dr. sc. Krešimir Krolo
dr. sc. Željka Tonković
dr. sc. Dea Vidović
dr. sc. Ana Žuvela

REZULTATI UPITNIKA NA 74 ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA ZA RAZDOBLJE 1.3.2020.— 30.6.2020.

U 2019. SA 74 OCD-A
IZRAVNO POVEZANO...

3350

 članova, zaposlenika,
suradnika, volontera

RANJIVOST

43,8%

ispitanih osjeća
egzistencijalnu
ugroženost

56,1 %
ispitanih

POGOĐENO
● 30 % neizravno
● 26,1 % izravno

OŠTEĆENJA

57,1 %

Prostor za
kulturno
umjetničke
aktivnosti

80 %

Uredski
prostor

30 %

Oprema
i drugi
inventar

35 %

Uredski
inventar

UTJECAJ KRIZE NA RAZLIČITE ASPEKTE RADA

[Detaljnije na Slika 7](#)

73,9 %

Suradnje i
umrežavanja

75,3 %

Med. projekte
i suradnje

82,2 %

Realizaciju
kul.-umj.
aktivnosti

89,1 %

Putovanja /
mobilnost

OČEKIVANI
PAD PRIHODA
U 2020.
U ODNOSU
NA 2019.

Veći od 50% 28,4 % OCD-a

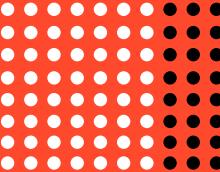
25–50% 32,4 % OCD-a

Manji od 25% 32,4 % OCD-a

Ne očekuje pad prihoda 6,8 % OCD-a

71,6 %
udruge

28,4 %
umjetničke
organizacije

● 70,3 % žene
● 29,7 % muškarci

Grad Zagreb 47,3 %

Zagrebačka županija 12,2 %

Primorsko goranska 10,8 %

Istarska 8,1 %

Splitsko-dalmatinska 5,4 %

Ostale županije 16,2 %

● Interdisciplinarnе umjetnosti

● Novomedijiske umjetnosti

● Audiovizualne umjetnosti

○ Vizualne umjetnosti

○ Kazalište

● Ples i pokret

[Detaljnije
na Slika 2](#)

34,6

34,6

44,9

28,2

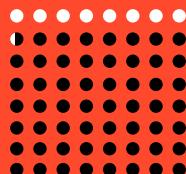
17,9

34,6

OTPORNOST

3585

planiranih aktivnosti
/ 1.3.– 30.6.

● 13,6 %
otakzano

● PLANIRANI BR.
POSJETITELJA
187.768

UKLJUČENI
DJELATNICI,
SURADNICI
2453

ONLINE
AKTIVNOSTI
648

PRISTUPI

63,2 % Video-snimka
aktivnosti

54,4 % Zatvoreni
grupni dogadjaji

45,6 % Prijenos
aktivnosti uživo

30,9 % Online programi
za učenje

26,5 % Webinari

23,5 % Online
izložbe

DRUGI FORMATI

50,7 % Nije primjenjivo na
našu organizaciju

21,9 % Aktivnost je održana u
javnom prostoru (trg, ulica)

12,3 % Radijske izvedbe

9,6 % Aktivnost je održana
ispred stambenih zgrada

6,8 % Aktivnost je održana
na balkonu/terasi

4,1 % Direktni televizijski
prijenos

[Detaljnije na Slika 17](#)

PRILAGODBA

80,8 % Prijavljujemo nove programe

78,2 % Prilagođavamo
kul.-umj. aktivnosti

69,2 % Tražimo alternativne
izvore financiranja

67,9 % Zagovaramo da nam donatori
dodijele odobrena sredstva

57,7 % Osmišljavamo nove
kul.-umj. aktivnosti

42,3 % Smanjujemo troškove na
programskoj razini

[Detaljnije na Slika 20](#)

PRELJEVANJE

PROCJENA IZNOSA NEUTROŠENIH SREDSTAVA...

4.801.524 KN

Prijevoznici **748.616 KN**

Hoteli **515.503 KN**

Dizajnerske usluge **475.905 KN**

Najam opreme **471.744 KN**

Marketing **443.052 KN**

[Detaljnije na Tablica 9](#)

7 01
Uvod

15 02
**Rezultati
istraživanja**

15 02.1.
Opis uzorka

20 02.2.
**Pogodenost sektora i posljedice krize
izazvane epidemijom COVID-19 i potresom**

20 02.2.1.
**Posljedice
potresa**

22 02.2.2.
**Posljedice epidemije
COVID-19**

35 02.3.
Otpornost organizacija i prilagodbe

52 02.4.
Preljevanje na ekosustav

54 02.5.
Policy mjere

61 03
Zaključak

68 Reference

71 Impressum

**ISTRAŽIVANJE O UTJECAJU
EPIDEMIJE COVID-19 I POTRESA,
KOJI JE 22. OŽUJKA 2020. POGODIO
ZAGREB, NA ORGANIZACIJE
CIVILNOG DRUŠTVA U SUVREMENOJ
KULTURI I UMJETNOSTI**

5

Zaklada »Kultura nova« zahvaljuje svim predstavnicima organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti koji su sudjelovali u provedbi testne faze istraživanja i time omogućili Zakladi stjecanje uvida u neposrednu pogodenost ovog sektora epidemijom COVID-19 i zagrebačkim potresom te bolje razumijevanje razmjera krize na njihovo djelovanje.

BIBLIOTEKA »KULTURA NOVA«, ZAGREB 2020.

Od početka globalnog širenja epidemije bolesti COVID-19 uzrokovane virusom SARS-CoV-2 širom svijeta provedena su brojna istraživanja o utjecaju epidemije na kulturni i kreativni sektor. Istraživanja su imala različite geografske i umjetničke obuhvate, ali bez obzira na istraživački fokus, sva utvrđuju drastičnu pogodenost kulturnog i kreativnog sektora obveznim mjerama fizičkog distanciranja, zatvaranja prostora za kulturu (muzeja, galerija, kazališta, kinodvorana, koncertnih dvorana, kulturnih centara i sl.), otkazivanja kulturnih događanja (koncerata, izložbi, kazališnih predstava, filmskih projekcija, festivala i sl.) ili ograničavanja broja sudionika javnih okupljanja. U *Briefingu* Europskog parlamenta (Paskowska-Schnass, 2020.) o EU potpori umjetnicima te kulturnom i kreativnom sektoru tijekom koronakrize navodi se, među ostalim, nedavna studija o utjecaju mjera društvenog distanciranja na ekonomiju u Francuskoj gdje su, uz »hotele i restorane«, kao najviše pogodeni sektori prepoznati »umjetnost i slobodno vrijeme«. U drugoj pak studiji (Montalto i sur. 2020.), također nedavno objavljenoj, o europskim kreativnim gradovima u vrijeme pandemije COVID-19 navodi se podatak o više od 7 milijuna radnih mjesta u kulturnom i kreativnom sektoru koja su ugrožena zbog vala otkazivanja i odgađanja kulturnih događanja. Mnoga su istraživanja utvrdila i da zatvaranje prostora za kulturu kao i otkazivanje, odgađanje

ili smanjivanje opsega javnih događanja ne generiraju samo ekonomsku štetu kulturnim organizacijama, zaposlenicima, suradnicima i umjetnicima, nego stvaraju i snažnu društvenu nelagodu i ekonomske gubitke na svim razinama, a posebice u gradovima. Prelazak u virtualni prostor i digitalizacija kulture te korištenje drugih elektroničkih medija nisu prošli bez poteškoća, prije svega zbog nedovoljnih kapaciteta i resursa kulturnog sektora, nemogućnosti da se svi kulturno-umjetnički formati »prevedu« u digitalnu sferu bez dodatne prilagodbe, ali i dalnjeg generiranja nejednakosti u pristupu jer na globalnoj razini veliki broj građana još uvijek ne koristi internet i druge elektroničke medije. Zatvaranje granica i novi uvjeti prelaska granica ozbiljno ograničavaju i otežavaju mobilnost umjetnika, kulturnih profesionalaca i kulturnih dobara te međunarodnu suradnju. S obzirom na to da još nije poznato kada će kriza završiti i da sejavljaju novi valovi pandemije širom Europe i svijeta, mnoge kulturne organizacije i dalje podliježu ozbiljnim zahtjevima fizičkog distanciranja i moguće je da će posljedice utjecaja pandemije biti dugoročne.

Zaklada »Kultura nova« pridružila se nastojanjima brojnih europskih i međunarodnih organizacija, institucija te nadnacionalnih tijela u prikupljanju podataka o *ranjivosti i otpornosti* kulture te je u svibnju 2020. pokrenula longitudinalno istraživanje o utjecaju epidemije COVID-19 i potresa, koji je 22. ožujka 2020. pogodio Zagreb, na organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti. Neki od ključnih motiva za ovo istraživanje, osim očite potrebe da se empirijski sagledaju posljedice utjecaja globalne krize i potresa na kulturni i umjetnički sektor, uključuju nužnost da se te posljedice istraže iz nekoliko perspektiva. Prva se odnosi na isticanje i artikulaciju relevantnosti kulture i umjetnosti, odnosno njihove uloge i pozicije u društvenim i ekonom-

8 9

skim procesima tijekom krize, a posebice onih koje imaju u postkriznim vremenima oporavka. Naime, mnogi ističu važnost kulture u vremenima oporavka društva u kojima ona zauzima centralno mjesto regeneracije, u kojima je kultura sredstvo i alat obnove i oporavka jer jača osjećaj pripadnosti zajednici, oblikuje identitete i raznolikost te je centralno mjesto ostvarivanja interkulturnog dijaloga (UNESCO i WB, 2018.). U trenutnoj globalnoj krizi COVID-19 pandemije u kojoj je jedna od glavnih mjer usmjerena upravo na društveno distanciranje, kultura kao ključni pokretač društvenih interakcija može imati presudnu ulogu u jačanju zajednice i ubrzanju društveno-ekonomskega oporavka. Takav aktivan doprinos kulturnog sektora u budućem razvoju otpornijih društava nakon epidemije COVID-19 prepoznala je i studija Europske komisije o europskim kreativnim gradovima u vrijeme pandemije COVID-19 koja ističe ulogu kulture u otvaranju javnih prostora za »sigurne, otporne i održive gradaove« (Montalto, 2020.: 6), stvaranju novih veza s obrazovnim i znanstvenim sektorom, olakšavanju društvenog oporavka i što je najznačajnije »pomoći u postizanju ciljeva održivog razvoja« koje je *Nova Europska agenda za kulturu* (European Commission, 2018.) prepoznala kao svoj glavni cilj.

Druga perspektiva odnosi se na *ranjivost* kulture, odnosno utjecaj novonastalih okolnosti izazvanih mjerama fizičkog distanciranja i potresa na ustaljene načine funkciranja kulturnog i umjetničkog sektora, određenih prirodnom kulturno-umjetničkom stvaranju i okvirom kulturnih politika, koje su se negativno odrazile na uvjete rada i sve segmente djelovanja sektora (prihode, programe, putovanja, suradnju i umrežavanje, prodaju, zapošljavanje, prostore itd.). Treća perspektiva pak ukazuje na *otpornost* kulturnog sektora, njegove upravljačke sposobnosti prilagodbe organizacijskog

i programskog djelovanja uvjetima i mjerama ponašanja te spremnost za osmišljavanje i uspostavu novih pristupa i rješenja kojima se na adekvatan, učinkovit, dovitljiv i brz način odgovara na krizu. Tako se jedan od glavnih paradoksa trenutne pandemije ogleda upravo u kulturnom sektoru, njegovo istovremenoj krhkosti i *otpornosti*. Četvrta perspektiva uključuje posljedice prelijevanja negativnih učinaka krize na kulturni i umjetnički sektor na njihovo neposredno okruženje. Naime, zaustavljanje i/ili znatno reduciranje opsega i dinamike rada kulturnog i umjetničkog sektora imalo je brojne društvene, kulturne, gospodarske i ekonomске posljedice te ih je moguće sagledavati u cijelokupnom kulturnom ekosistemu, odnosno u nizu drugih sektora. Posljednja perspektiva ovog istraživanja odnosi se na područje *kreiranja politika*, što uključuje instrumente, mehanizme i mjere međunarodnih, nacionalnih i lokalnih javnih politika implementiranih radi suzbijanja neposrednih i dugoročnih utjecaja krize, ali i onih koji bi mogli biti adekvatni u postkriznim vremenima.

Sve navedene perspektive iznimno su važne za Zakladu »Kultura nova« koja pruža podršku za organizacijski i programski razvoj civilnim akterima u polju suvremenе kulture i umjetnosti. Taj specifični segment kulturnog i umjetničkog sektora nije posebno zastavljen niti u jednome od međunarodnih istraživanja i pregleda utjecaja COVID-19 krize na sektor kulture i umjetnosti. Dapače, utjecaj epidemije COVID-19 na kulturni i umjetnički sektor uglavnom se obrađuje kroz praćenje posljedica krize u kreativnim industrijama. Dakle, prati se onaj dio kulturnog polja koji je primarno pogonjen poduzetničkim razvojem radi postizanja gospodarskog rasta. Upravo zbog toga se onemogućavanje rada u kreativnim industrijama prije svega odražava na stagnaciju ekonomskog rasta i prosperiteta koji su, u nastojanjima da se

10 11

opravda bilo kakvo ulaganje u kulturu i umjetnost, prepoznati kao najvažniji pokazatelji uspjeha. Drugim riječima, utjecaji krize na kulturni i umjetnički sektor, kojem gospodarski rast nije primarni poticaj i razlog djelovanja, nisu dostačno obrađeni u istraživanjima o utjecaju koronakrise na kulturu i umjetnost. Nedostatak podataka i spoznaja o posljedicama epidemije na sve segmente kulturnog i umjetničkog djelovanja, a posebice onog utemeljenog na neprofitnoj, društvenoj i/ili estetskoj osnovi, može se negativno odraziti na planiranje kriznog upravljanja i financiranja kulture i umjetnosti, kao i na planiranje postkriznih smjernica kulturnih politika na svim razinama. Stoga se istraživanje o utjecaju krize na civilni sektor u suvremenoj kulturni i umjetnosti, koji kontinuirano djeluje u nestabilnim uvjetima (Barada, Primorac i Buršić, 2016.), nameće kao izrazito važno za dobivanje uvida u učinke koronakrise na kulturno-umjetničku proizvodnju koja nije pokretana interesima stjecanja ekonomski dobiti, nego umjetničkim eksperimentiranjem i istraživanjem, kritičkim i refleksivnim praksama i/ili društvenim angažmanom i usmjerenošću na rad s lokalnom zajednicom, dakle onim vrstama djelovanja koje sudjeluju u izgradnji suvremenih identiteta lokalnih zajednica i doprinose njihovom održivom razvoju. No, kao dionici u ukupnom društveno-ekonomskom životu zemlje, i njihovo djelovanje itekako pridonosi pozitivnoj gospodarskoj dinamici i brojnim drugim gospodarskim sektorima, pa su i ti segmenti, kako je već opisano, uključeni u ovo istraživanje.

Prvu testnu fazu istraživanja Zaklada je provela u suradnji s istraživačima dr. sc. Krešimirom Krolo, dr. sc. Željkom Tonković i dr. sc. Anom Žuvelom kako bi prikupila podatke o neposrednom utjecaju prvog vala epidemije COVID-19 i potresa u Zagrebu. S tim u skladu sastavljen je upitnik kojim su se prikupljali podaci o utjecaju epidemije i

potresa na organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020. S obzirom na to da je prva faza istraživanja obuhvatila kratko razdoblje tzv. prvi val epidemije COVID-19 koji je u hrvatskom kontekstu rezultirao zabranom svih javnih okupljanja, pa tako i niza kulturnih događanja u fizičkom prostoru te postepenog otvaranja, osmišljeno je anketno istraživanje kako bi se testirale neke temeljne pretpostavke o negativnom utjecaju krize na taj specifični dio kulturnog sektora. Anketa je stoga adresirana na 172 organizacije iz Zakladine baze podataka podržanih organizacija, a sadržavala je 57 pitanja te je trebalo izdvojiti 30 minuta za odgovore. Anketa je bila u potpunosti anonimna, a Zaklada se obvezala na tajnost i zaštitu individualnih podataka ispitanika. Upitnik je bio otvoren za ispunjavanje od 10. srpnja do 17. rujna 2020., a organizacije su pozvane na njegovo ispunjavanje putem e-poruke.

Prva testna faza obuhvatila je odgovore 74 organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti s kojima je u 2019. godini bilo izravno povezano oko 3350 osoba (više od 1000 članova, oko 150 zaposlenih, preko 1200 suradnika i oko 1000 volontera), što ne uključuje i publiku koja je tijekom 2019. sudjelovala i bila angažirana u njihovim kulturno-umjetničkim programima, kao ni niz različitih subjekata iz drugih sektora koji su posredno povezani s radom tih organizacija. U svakom slučaju, već i ovaj uzorak ukazuje na veliki broj osoba (fizičkih i pravnih) koje su izravno pogodene utjecajem epidemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti, pa posredno možemo zaključiti da je obuhvat osoba u kulturnom polju pogodenih epidemijom COVID-19 i potresom iznimno velik, posebno ako se uzme u obzir i cijelokupni socio-ekonomski sustav koji je povezan s radom organizacija,

institucija i pojedinaca u kulturi (ugostiteljstvo, javni prijevoznici, putničke agencije, IT usluge, tiskarske usluge, usluge najma i transporta opreme, itd.). Pritom treba voditi računa o tome da je riječ tek o provedbi testne faze istraživanja koja pokriva kratko i vrlo ograničeno razdoblje krize te će stvarne učinke epidemije i potresa biti potrebno pratiti ne samo na razini čitave 2020., nego i dugoročnih posljedica koje će obuhvatiti sigurno 2021., ali vjerojatno i godine koje slijede.

12 13

Rezultati straživanja

02.1. Opis uzorka

Istraživanje je u ovoj prvoj fazi obuhvatilo 74 organizacije, od čega većinu čine udruge (71,6 %), a manji dio umjetničke organizacije (28,4 %). Od ukupnog broja organizacija, najviše je onih sa sjedištem u Gradu Zagrebu (47,3 %), dok su na drugom mjestu organizacije sa sjedištem u Zagrebačkoj županiji (12,2 %), a ukupno je zastupljeno 13 županija uključujući Grad Zagreb. Gledajući regionalnu distribuciju, prema regionalnoj podjeli Zaklade »Kultura nova«¹, nakon onih sa sjedištem u Gradu Zagrebu, najviše je organizacija iz »regije 2«, točnije iz Primorsko-goranske i Istarske županije (18,9 %), dok je najmanje zastupljena »regija 4« (3,8 %). U skladu sa županijskom i regionalnom distribucijom, distribucija po gradovima u kojima organizacije imaju sjedište pokazuje da su nakon Zagreba najviše zastupljeni Rijeka (8), Pula (4) i Split (3). Dobivena distribucija usporediva je s rezultatima istraživanja provedenog 2014./2015. (Barada, Primorac, Buršić, 2016.) koje je također ukazalo na neravnomjernu regionalnu zastupljenost organizacija civilnog društva na području suvremene kulture i umjetnosti.

1

Zaklada je za potrebe javnih poziva u okviru Programa podrške za razvoj programskih suradničkih platformi u Republici Hrvatskoj definirala šest regija u Republici Hrvatskoj na sljedeći način:

1. Zadarska, Šibensko-kninska, Splitско-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija
2. Istarska, Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija
3. Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Brodsko-posavska, Požeško-slavonska i Virovitičko-podravska županija
4. Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Međimurska, Koprivničko-križevačka i Bjelovarsko-bilogorska županija
5. Karlovačka, Sisačko-moslavačka i Zagrebačka županija
6. Grad Zagreb.

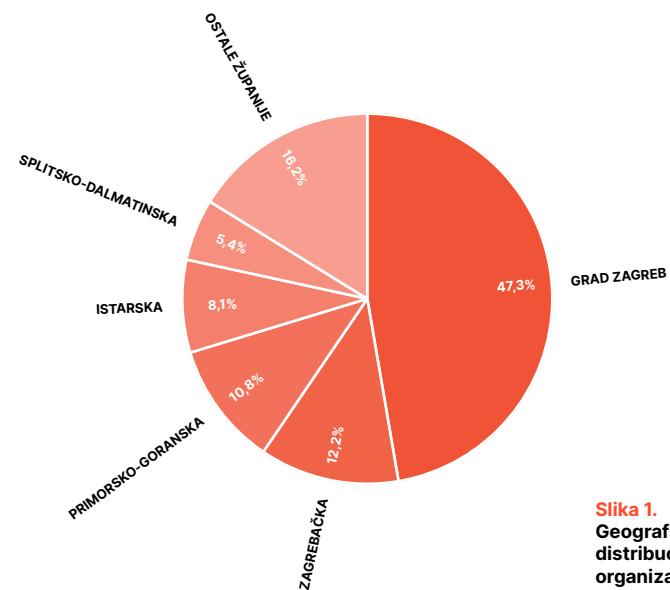
Tablica 1. Distribucija sjedišta organizacija prema županijama

	f	%
Grad Zagreb	35	47,3
Zagrebačka	9	12,2
Primorsko-goranska	8	10,8
Istarska	6	8,1
Splitsko-dalmatinska	4	5,4
Osječko-baranjska	2	2,7
Dubrovačko-neretvanska	2	2,7
Koprivničko-križevačka	2	2,7
Karlovačka	2	2,7
Varaždinska	1	1,4
Vukovarsko-srijemska	1	1,4
Sisačko-moslavačka	1	1,4
Virovitičko-podravska	1	1,4
Ukupno	74	100

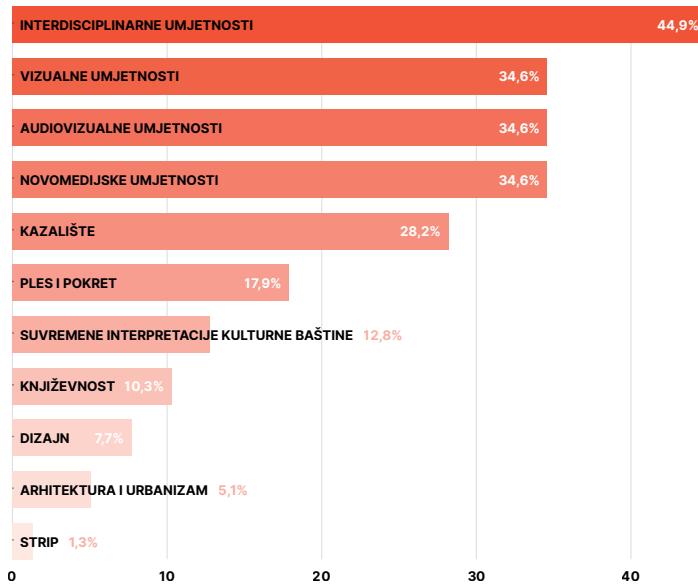
16 17

Tablica 2. Distribucija sjedišta organizacija prema regionalnoj podjeli Zaklade »Kultura nova«

	f	%
REG 1 (Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska)	6	8,1
REG 2 (Istarska, Primorsko-goranska i Ličko-senjska)	14	18,9
REG 3 (Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Brodsko-posavska, Požeško-slavonska i Virovitičko-podravska)	4	5,4
REG 4 (Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Međimurska, Koprivničko-križevačka i Bjelovarsko-bilogorska)	3	4,1
REG 5 (Karlovачka, Sisačko-moslavačka i Zagrebačka)	12	16,2
REG 6 (Grad Zagreb)	35	47,3
Ukupno	74	100

Slika 1.
Geografska distribucija organizacija

Kako bi se stekao uvid u područja kulturno-umjetničkog djelovanja organizacija, ispitanici su mogli odabratи veći broj područja djelovanja (**Slika 2.**). Prema dobivenim rezultatima, najviše je organizacija u interdisciplinarnom području (44,9 %), koje obuhvaća različite umjetničke discipline, raznolike kulturne izričaje te povezivanje kulture i umjetnosti s različitim sektorima i područjima poput znanosti, tehnologije, mladih i sl., a zatim slijede novomedijske, audiovizualne i vizualne umjetnosti (po 34,6 %), dok je najmanje organizacija koje djeluju u području dizajna (7,7 %), arhitekture i urbanizma (5,1 %) te stripa (1,3 %). Uzimajući u obzir raznolikost kulturno-umjetničkih područja djelovanja, ovo je pitanje uključivalo i mogućnost da ispitanici navedu i neko drugo primarno područje djelovanja. Ukupno je šest organizacija navelo druga područja djelovanja: suvremeni cirkus (f = 2; 2,6 %),

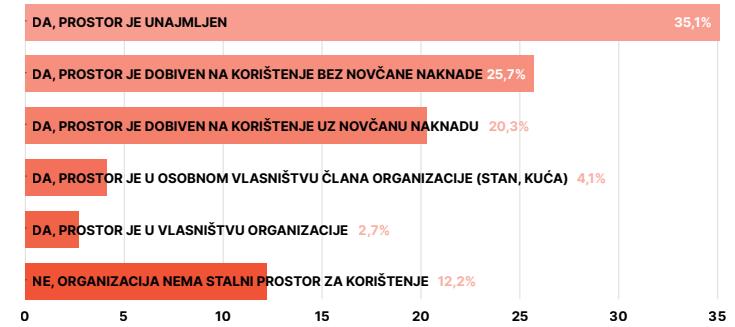

Slika 2.
Primarno područje kulturno-umjetničkog djelovanja organizacija (%)

glazba (f = 1; 1,3 %), nezavisna kultura i samoorganizirano djelovanje mladih (f = 1; 1,3 %), rad sa zajednicom (f = 1; 1,3 %) i suvremeno kazalište i pokret (f = 1; 1,3 %).

Pitanje stalnog prostora djelovanja organizacija u području suvremene kulture i umjetnosti istaknuto je u prethodnim istraživanjima ovog sektora (Kardov i Pavić, 2007.; Buršić, 2014.; Barada, Primorac i Buršić, 2016.), stoga je pitanje o prostoru djelovanja uvršteno i u ovaj upitnik. Prema dobivenim rezultatima istraživanja, najveći udio organizacija djeluje u unajmljenom prostoru (35,1 %), nešto više od četvrtine uzorka djeluje u prostoru koji je dobiven na korištenje bez novčane naknade (25,7 %), dok 20,3 % organizacija djeluje u prostoru koji je dobiven na korištenje uz novčanu naknadu. Svega 2,7 % organizacija posjeduje prostor u kojem djeluje. S druge strane, dio organizacija nema stalni prostor djelovanja (12,2 %).

Kada je riječ o vlasništvu nad prostorom u kojem organizacije djeluju, u najvećem broju slučajeva vlasnik je jedinica lokalne samouprave (41,9 %), a zatim slijede organizacije koje koriste prostor u privatnom vlasništvu fizičkih (25,7 %) i privatnih osoba (9,5 %). U manjem broju slučajeva vlasnik je jedinica regionalne samouprave (5,4 %) ili Republika Hrvatska (6,8 %).

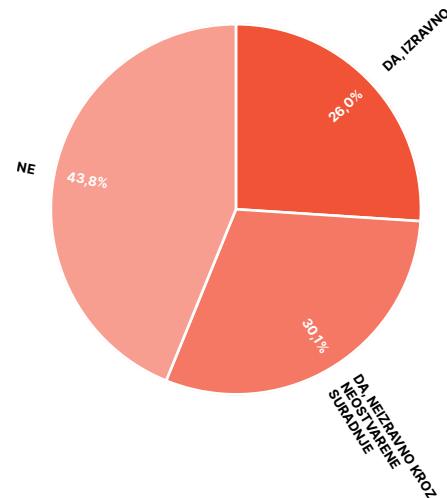
Slika 3.
Ima li Vaša organizacija prostor koji stalno koristi? (%)

Nešto više od dvije trećine ispitanika su žene (70,3 %), što je usporedivo s rezultatima istraživanja provedenog 2014./2015. (Barada, Primorac i Buršić, 2016.) Prema dobnoj strukturi, ispitanici u prosjeku imaju 41 godinu ($M = 41,23$; $SD = 9,29$; raspon: 26-63) te je najviše zastupljena dobna skupina između 36 i 45 godina (37,8 %), dok su mlađi i stariji ispitanici podjednako zastupljeni (31,1 %). S obzirom na stupanj obrazovanja, 89 % ispitanika ima neki oblik tercijarnog obrazovanja, a najviše ih je sa završenim diplomskim sveučilišnim studijem (63 %).

02.2. Pogođenost sektora i posljedice krize izazvane epidemijom COVID-19 i potresom

02.2.1. Posljedice potresa

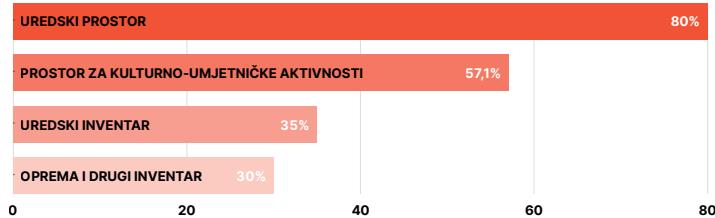
Iako je u istraživanju sudjelovalo 52,7 % organizacija čije je sjedište izvan Zagreba, čak 56,1 % ispitanih organizacija trpe posljedice potresa koji je 22. ožujka 2020. pogodio Zagreb, pri čemu je 26,1 % organizacija izravno pogodeno, a 30 % neizravno, kroz neostvarene suradnje sa zagrebačkim organizacijama (Slika 4.).

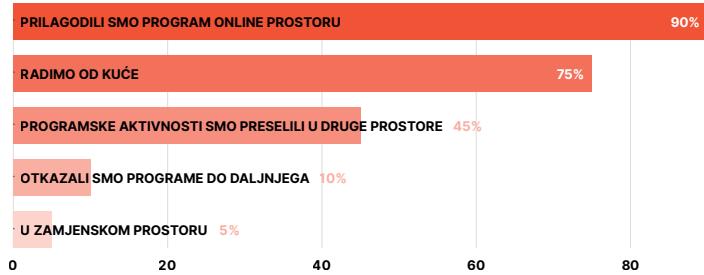
Slika 4.
Je li potres pogodio Vašu organizaciju?

Prema rezultatima istraživanja, najveća oštećenja bilježe se na uredskim prostorima (80 %), odnosno na prostorima za kulturno-umjetničke aktivnosti (57,1 %), što indicira visoke razine narušenosti uvjeta administrativnog i produkcjskog rada organizacija (Slika 5.). Posljedično, 75 % organizacija izravno pogodjenih potresom rade od kuće, 45 % organizacija svoje aktivnosti provodi u drugom prostoru, dok je 90 % organizacija prilagodilo program online prostoru (Slika 6.). Kada je riječ o izvorima za obnovu prostora, ispitanici su mogli odabrati više kategorija. Pogled na dobivene rezultate pokazuje da je sredstva u najvećem broju slučajeva osigurao vlasnik prostora ($f = 8$), dok je manji broj organizacija izravno pogodjenih potresom osigurao sredstva iz proračuna organizacije ($f = 6$), iz fondova za obnovu ($f = 4$) ili iz osobnih sredstava ($f = 4$).

20 21

Slika 5.
Oštećenja u prostoru uzrokovana potresom

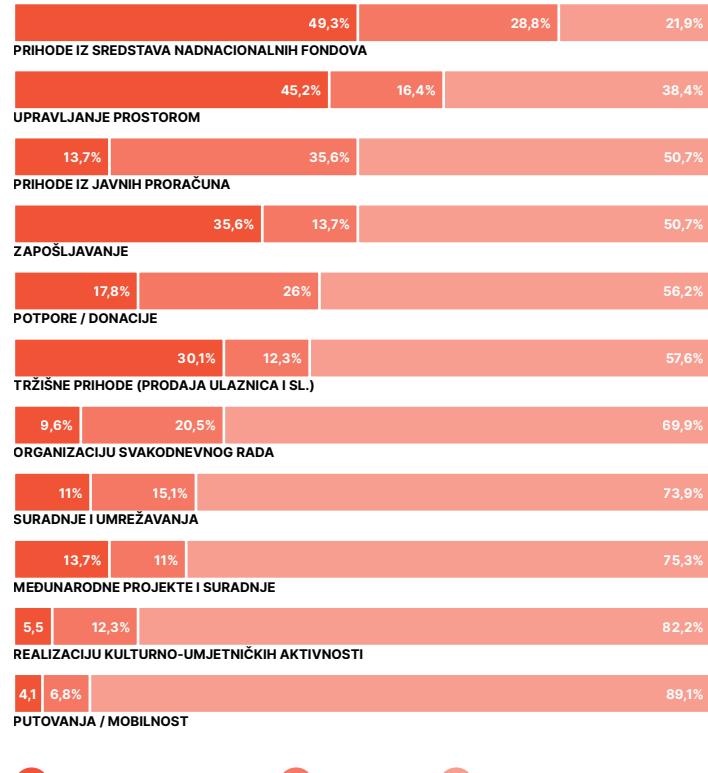
Slika 6.
Gdje trenutno radite?

02.2.2. Posljedice epidemije COVID-19

Istraživanje je pokazalo da se 43,8 % predstavnika organizacija osjeća egzistencijalno ugroženo zbog posljedica krize uzrokovane epidemijom COVID-19. Kako bi se ispitali višestruki učinci krize izazvane epidemijom COVID-19, upitnik je sadržavao više pitanja koja su se odnosila na različite aspekte djelovanja organizacija, realizaciju kulturno-umjetničkih aktivnosti, međunarodne programe i suradnje te na planirane prihode.

Aspekti rada Radi stjecanja uvida u izravne posljedice krize izazvane epidemijom COVID-19 po organizacije, ispitanici su na ponuđenoj skali od 1 (»uopće ne«) do 5 (»izrazito da«) trebali procijeniti u kojoj je mjeri kriza utjecala na različite aspekte rada njihove organizacije. Očekivano, na prvom mjestu su planirana putovanja i programi mobilnosti (89,1 % uglavnom i izrazito). Na drugom mjestu je realizacija kulturno-umjetničkih aktivnosti (82,3 %) što je također konzistentno s drugim podacima iz ovog istraživanja. Rezultati nadalje pokazuju da je kriza snažno utjecala na međunarodne projekte i suradnje (75,3 %) te na umrežavanje i suradnje općenito (73,9 %), što je očekivano imamo li u vidu zabrane i ograničenja putovanja, ali i činjenicu da su upravo ti projekti koncipirani i ovisni o mobilnosti, putovanjima i *in vivo* susretima.

22 23

Slika 7.
U kojoj mjeri je kriza uzrokovana epidemijom COVID-19 utjecala na pojedine aspekte rada organizacije?

Aktivnosti S obzirom na to da su se epidemiološke mjere posebno odnosile na održavanje javnih okupljanja, uključujući kulturno-umjetničke programe, jedan od ciljeva ove faze istraživanja bio je ispitati u kojoj su mjeri planirane aktivnosti bile otkazane ili odgođene te kako su se organizacije prilagođavale izmijenjenim okolnostima djelovanja. Prema rezultatima istraživanja, u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020., 74 ispitane organizacije ukupno su planirale 3585 aktivnosti, odnosno u prosjeku 48,44 aktivnosti po organizaciji. Tek je jedna četvrtina od ukupnog broja planiranih događanja otkazana (13,6 po organizaciji) dok su druge ili odgođene ili prilagođene novim formatima ([Slika 8.](#)).

Slika 8.
Planirane, odgođene i otkazane aktivnosti: prosjek po organizaciji

24 25

Radi stjecanja dubljeg uvida u posljedice krize izazvane epidemijom COVID-19 po održavanje planiranih kulturno-umjetničkih aktivnosti, organizacije su trebale procijeniti broj odgođenih i otkazanih aktivnosti u različitim poljima kulturno-umjetničkog djelovanja. Rezultati su prikazani u **Tablici 3**. U skladu s prethodno izloženim podacima o većem broju odgođenih aktivnosti u odnosu na otkazane, rezultati pokazuju da su u svim poljima kulturno-umjetničkog djelovanja ukupne vrijednosti (Ukupno) kao i vrijednosti aritmetičkih sredina (M) veće kod odgođenih u odnosu na otkazane aktivnosti. Primjerice, kada se pogledaju rezultati za kategoriju »izložbe«, raspon broja odgođenih izložbi (0-14) veći je u odnosu na raspon otkazanih izložbi (0-5) te su u skladu s tim veće i ukupne vrijednosti (107 odgođenih i 27 otkazanih izložbi), kao i prosječne vrijednosti po organizaciji (odgođene: M = 1,45; otkazane: M = 0,38). Uspoređujući različite aktivnosti, u prosjeku je odgođeno i otkazano najviše radionica / treninga (355 odgođenih i 208 otkazanih), filmskih projekcija (323 odgođene i 204 otkazane) i kazališnih predstava (211 odgođenih i 180 otkazanih). Zaključno, rezultati istraživanja pokazuju da su se organizacije rjeđe odlučivale na potpuno otkazivanje planiranih aktivnosti.

Tablica 3. Procijenjeni broj odgođenih i otkazanih kulturno-umjetničkih aktivnosti: rezultati deskriptivne statistike

	Odgođene aktivnosti				Otkazane aktivnosti			
	Min	Max	Ukupno	M	Min	Max	Ukupno	M
Kazališna predstava	0	80	211	2,89	0	80	180	2,47
Plesna predstava	0	24	93	1,27	0	10	41	0,57
Performans	0	10	77	1,05	0	6	42	0,58
Koncert / party / glazbena večer	0	50	151	2,04	0	30	76	1,06
Izložba	0	14	107	1,45	0	5	27	0,38
Filmska projekcija	0	180	323	4,42	0	120	204	2,83
Književna događanja	0	120	180	2,50	0	20	45	0,63
Promocija / predstavljanje	0	20	139	1,93	0	15	58	0,81
Okrugi stol / tribina / razgovor / predavanje	0	10	126	1,75	0	7	49	0,68
Radionica / trening	0	70	355	4,86	0	70	208	2,85
Zabavni sadržaj (kviz, stand up, itd.)	0	23	76	1,00	0	20	54	0,74

Djelatnici i suradnici Otkazivanje i odgađanje kulturno-umjetničkih aktivnosti izravno je pogodilo brojne djelatnike organizacija kao i njihove vanjske suradnike (npr. umjetnike i autore, kustosе, istraživače) te je za posljedicu imalo otkazivanje ugovora o suradnji. Radi stjecanja uvida u okvirni broj djelatnika i vanjskih

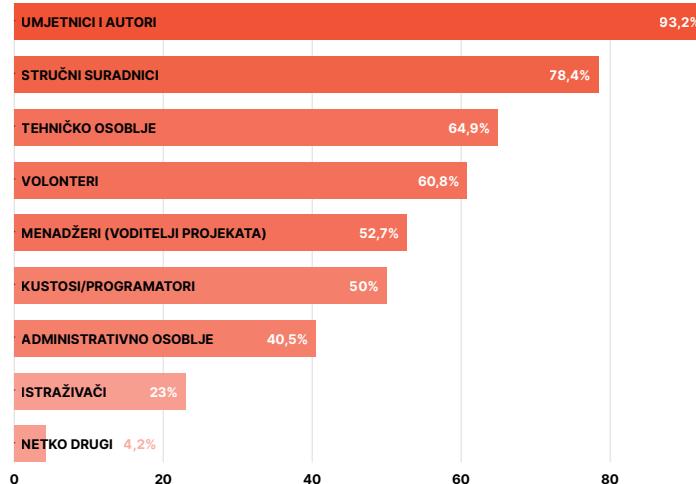
suradnika koji su bili uključeni u pripremu i realizaciju kulturno-umjetničkih aktivnosti koje su u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020. bile odgođene i/ili otkazane, ispitanici su trebali procijeniti njihov broj po pojedinim kategorijama. Iz rezultata deskriptivne statistike koji su prikazani u **Tablici 4.** vidljivo je da je najveći broj djelatnika i vanjskih suradnika zabilježen u kategoriji »umjetnici i autori« (ukupno: 1144, prosjek po organizaciji (M): 15,46), zatim slijede volonteri (ukupno: 473, prosjek po organizaciji (M): 6,39) i stručni suradnici (ukupno: 359, prosjek po organizaciji (M): 4,85). S druge strane, najmanje vrijednosti među ponuđenim kategorijama zabilježene su za istraživače i administrativno osoblje. Kada se ukupne vrijednosti po svim kategorijama pribroje, dobije se da je ukupno 2453 djelatnika i vanjskih suradnika trebalo biti uključeno u otkazane i odgođene aktivnosti, što je još jedan podatak koji ukazuje na razmjer pogodnosti ovog sektora za vrijeme epidemije.

26 27

Tablica 4. Procijenjeni broj djelatnika i vanjskih suradnika koji su bili uključeni u pripremu i realizaciju odgođenih i otkazanih kulturno-umjetničkih aktivnosti

	Min	Max	Ukupno	M
Umjetnici i autori	0	95	1144	15,46
Volonteri	0	40	473	6,39
Stručni suradnici	0	30	359	4,85
Tehničko osoblje	0	11	167	2,26
Menadžeri (voditelji projekata)	0	8	106	1,43
Kustosi / programatori	0	12	100	1,35
Administrativno osoblje	0	12	60	0,81
Istraživači	0	6	39	0,53
Netko drugi	0	2	5	0,07

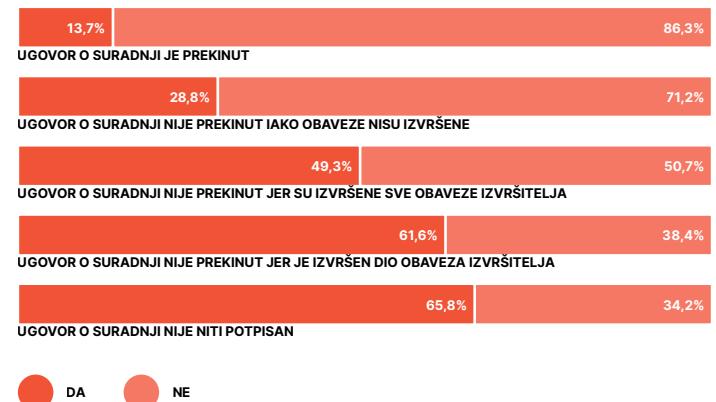
Osim prethodno navedenih srednjih vrijednosti, analizom dobivenih podataka utvrđena je i zastupljenost pojedinih tipova djelatnika i vanjskih suradnika koji su bili uključeni u planirane aktivnosti organizacija koje su sudjelovale u istraživanju. Iz priloženog grafičkog prikaza (Slika 9.) vidljivo je da su, očekivano, gotovo sve organizacije planirale angažman umjetnika i autora (93,2 %), a većina organizacija je u planiranim, ali otakazanim ili odgođenim aktivnostima uključivala stručne suradnike (78,4 %), tehničko osoblje (64,9 %) i volontere (60,8 %). Ono što vrijedi istaknuti kada je riječ o volonterima, koji su trebali sudjelovati u pripremi i realizaciji aktivnosti, jest da skoro 40 % organizacija nije planiralo njihov angažman, a one koje jesu uglavnom su imale manji broj volontera. Visoka vrijednost aritmetičke sredine u ovom je slučaju posljedica manjeg broja organizacija koje su planirale angažirati više od 20 volontera na svojim aktivnostima. Nadalje, s obzirom na projektnu organizaciju rada u izvaninstitucionalnom kulturnom sektoru, ne iznenađuje podatak da je preko 50 % organizacija planiralo angažman projektnih menadžera.

Slika 9.
Zastupljenost pojedinih tipova vanjskih suradnika koji su bili uključeni u pripremu i realizaciju odgođenih i otakzanih kulturno-umjetničkih aktivnosti

28 29

Kao što je vidljivo iz rezultata (Slika 10.), organizacije su vrlo rijetko prekidale ugovore o suradnji s vanjskim suradnicima koji su trebali biti angažirani na otakzanim aktivnostima. Naime, svega 13,7 % organizacija prekinulo je takve ugovore o suradnji, a čak u 65,8 % slučajeva takvi ugovori nisu ni potpisani.

Slika 10.
Status ugovora o suradnji s vanjskim suradnicima u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020.

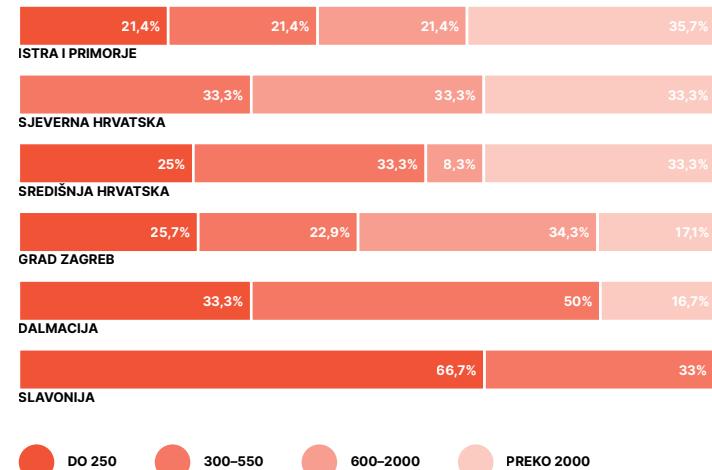
Ulagalice U slučaju otakzanih i/ili odgođenih kulturno-umjetničkih aktivnosti za koje su se prodavale ulaznice, organizacije su uglavnom vraćale puni iznos za kupljene ulaznice, a samo u jednom slučaju organizacija je izdala vaučer. Ovdje valja napomenuti da je većina organizacija koja je sudjelovala u ovom istraživanju na ovo pitanje odabrala odgovor »nije primjenjivo na našu organizaciju« (80,8 %). Taj podatak može značiti da organizacije nisu unaprijed prodavale ulaznice, ali i to da je riječ o organizacijama koje u navedenom razdoblju nisu planirale događanja na kojima se prodaju ulaznice, što bi predstavljalo jedan od izvora njihovoga samofinanciranja, odnosno da su planirana javna događanja bez naknade.

Publika Organizacije su jednako tako trebale procijeniti ukupan broj publike na svim planiranim aktivnostima koje su bile otkazane ili odgođene u analiziranom razdoblju. Prema rezultatima deskriptivne statistike, prosječan broj publike po organizaciji (M) je 2572,16. Kada se dobiveni podaci po organizacijama agregiraju, dobije se podatak o 187.768 posjetitelja različitih aktivnosti koje su trebale biti održane u tromješčnom razdoblju na koje se istraživanje odnosi. S druge strane, kada se razmotre pojedinačne vrijednosti, najveći je broj organizacija, ukupno osam, procijenilo da je očekivani broj publike na njihovim aktivnostima 300. Radi dalnjih analiza, dobivene vrijednosti su podijeljene po kvartalima:

- 26,0 % organizacija do 250 sudionika / posjetitelja
- 27,4 % organizacija od 251 do 500 sudionika / posjetitelja
- 23,3 % organizacija od 501 do 2000 sudionika / posjetitelja
- 23,3 % organizacija s više od 2000 sudionika / posjetitelja

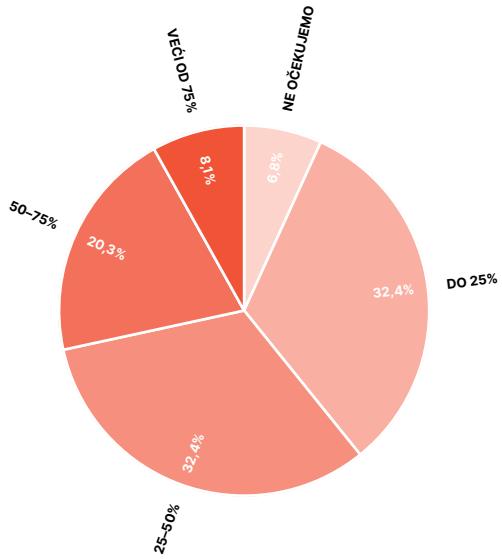
Indikativan je podatak o geografskoj distribuciji organizacija s obzirom na procijenjeni broj publike. Ukupno je 17 organizacija koje su broj sudionika, odnosno posjetitelja procijenile većim od 2000 na svim planiranim aktivnostima, većinom se nalaze u Gradu Zagrebu (6 organizacija), zatim u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji 5 organizacija te u Zagrebačkoj i Sisačko-moslavačkoj županiji 4 organizacije. Iz regije koja obuhvaća četiri dalmatinske županije zastupljena je samo jedna organizacija koja je procijenila broj publike većim od 2000. Također je jedna organizacija zastupljena u »Regiji 4« koja obuhvaća pet županija sjeverne Hrvatske, dok u pet slavonskih županija nije zastupljena nijedna organizacija koja je procijenila ukupnu publiku na planiranim aktivnostima većom od 2000, ali ni nijedna organizacija u kategoriji od 600 do 2000 ([Slika 11.](#)).

30 31

Slika 11.
Regionalna distribucija organizacija prema procijenjenom broju publike na svim otkazanim i odgođenim aktivnostima

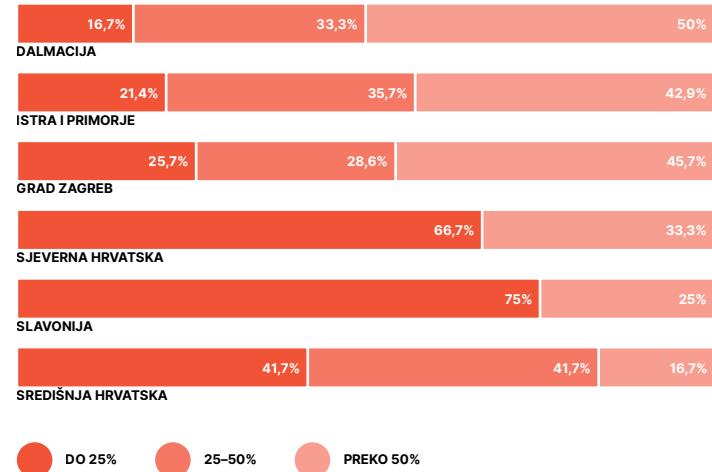
Prihodi Osim u pogledu različitih prilagodbi epidemiološkim mjerama, nemogućnosti održavanja planiranih kulturno-umjetničkih aktivnosti i međunarodnih programa, posljedice krize izazvane epidemijom COVID-19 odrazile su se i na prihode organizacija. Kako bi se stekao dublji uvid u posljedice krize po prihode organizacija, upitnik je sadržavao nekoliko pitanja koja su se odnosila na očekivani pad prihoda u 2020. godini, ukupno i s obzirom na različite izvore prihoda. Prema dobivenim rezultatima, većina organizacija očekuje pad prihoda u 2020. godini, pri čemu 28,4 % očekuje pad veći od 50 % u odnosu na 2019. godinu, dok podjednak udio organizacija (32,4 %) očekuje pad između 25 i 50 % te do 25 % ([Slika 12.](#)).

Slika 12.
Procijenjeni pad prihoda organizacija
zbog krize (COVID-19, potres) u 2020. godini

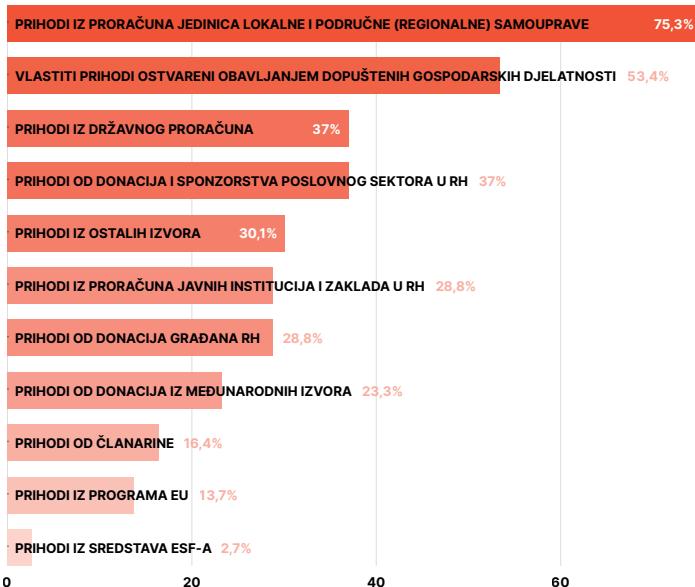
Radi daljnjih analiza, organizacije su podijeljene u tri skupine prema procijenjenoj visini pada prihoda: do 25 % (21 organizacija), između 25 i 50 % (24 organizacije) i preko 50 % (29 organizacija). Premda razlika nije statistički značajna, najveći udio organizacija koje očekuju pad prihoda veći od 50 % jest na području Dalmacije (50 % od svih organizacija iz ove regije), zatim u Gradu Zagrebu (45,7 %) te u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji (42,9 %), dok je u ostalim regijama (prema regionalnoj podjeli Zaklade »Kultura nova«) udio organizacija koje očekuju pad prihoda veći od 50 % znatno niži (Slika 13.).

32 33

Slika 13.
Procijenjeni pad prihoda u 2020.
godini: razlike među regijama

Organizacije pritom očekuju najveći pad prihoda iz proračuna jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, njih 75,3 %, dok nešto više od polovine organizacija koje su sudjelovale u istraživanju (53,4 %) očekuje pad vlastitih prihoda ostvarenih obavljanjem dopuštenih gospodarskih djelatnosti. Rezultati su prikazani na Slici 14.

Slika 14.
Zastupljenost pojedinih izvora
prihoda u kojima organizacije
očekuju pad u 2020. godini

Prostori Nadalje, od ukupnog broja organizacija koje su sudjelovale u ovoj prvoj fazi istraživanja, 5 ih je moralno otkazati najam prostora za rad (6,8 %), od kojih su tri sa sjedištem u Gradu Zagrebu, a dvije u Središnjoj Hrvatskoj (Zagrebačka i Sisačko-moslavačka županija). Bez obzira na mali broj takvih slučajeva, i taj podatak pokazuje u kojoj je mjeri kriza izvana epidemijom COVID-19 ugrozila opstanak organizacija civilnog društva u području suvremene kulture i umjetnosti.

34 35

02.3. Otpornost organizacija i prilagodbe

Prijelaz u digitalnu sferu i prilagodba kulturno-umjetničkih aktivnosti virtualnom prostoru jedna je od posljedica mjera zabrane i/ili ograničavanja javnih okupljanja. Kako bi se ispitalo na koje su sve načine organizacije u kulturi prilagođavale svoje aktivnosti njihovom održavanju u virtualnom prostoru, upitnik je sadržavao nekoliko specifičnih pitanja. Prije svega, zanimalo nas je broj kulturno-umjetničkih aktivnosti koje su u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020. organizacije prilagodile *online* mediju, novom formatu ili mediju, kao i broj novih aktivnosti koje su organizacije pokrenule zbog krize prouzrokovane epidemijom COVID-19. Rezultati su prikazani u **Tablici 5**. Ukupan broj aktivnosti koje su organizacije prilagodile *online* mediju iznosi 648, od čega je najviše radionica / treninga (ukupno 165, prosjek po organizaciji 2,29), književnih događanja (ukupno 106, prosjek po organizaciji 1,47) i filmskih projekcija (ukupno 104, prosjek po organizaciji 1,44). Istodobno, ukupan broj aktivnosti koje su organizacije prilagodile nekom drugom formatu ili mediju manji je u odnosu na one koje su prilagođene *online* mediju i iznosi 177, a također ih je najviše u kategoriji »radionica / trening« (ukupno 22, prosjek po organizaciji 0,31).

Tablica 5.
Procijenjeni broj kulturno-umjetničkih aktivnosti koje su organizacije prilagodile online mediju i drugim formatima ili medijima

	Aktivnosti prilagođene online mediju				Aktivnosti prilagođene nekom drugom formatu/mediju			
	Min	Max	Ukupno	M	Min	Max	Ukupno	M
Kazališna predstava	0	15	32	0,44	0	4	9	0,13
Plesna predstava	0	1	3	0,04	0	5	9	0,13
Performans	0	5	16	0,22	0	4	19	0,27
Koncert / party / glazbena večer	0	55	65	0,90	0	6	13	0,18
Izložba	0	6	34	0,47	0	6	19	0,27
Filmska projekcija	0	40	104	1,44	0	8	21	0,30
Književna događanja	0	75	106	1,47	0	4	9	0,13
Promocija / predstavljanje	0	13	52	0,72	0	9	18	0,25
Okrugli stol / tribina / razgovor / predavanje	0	20	65	0,90	0	4	16	0,22
Radionica / trening	0	35	165	2,29	0	10	22	0,31
Zabavni sadržaj (kviz, stand up, itd.)	0	1	3	0,04	0	2	5	0,07
Nešto drugo	0	2	3	0,05	0	6	17	0,25

Nove aktivnosti Osim prilagodbe kulturno-umjetničkih organizacija *online* okruženju i drugim formatima / medijima, moglo se pretpostaviti da će kriza prouzrokovana epidemijom COVID-19 potaknuti organizacije na produkciju novih aktivnosti (Tablica 6). Ukupan broj novih aktivnosti koje su organizacije

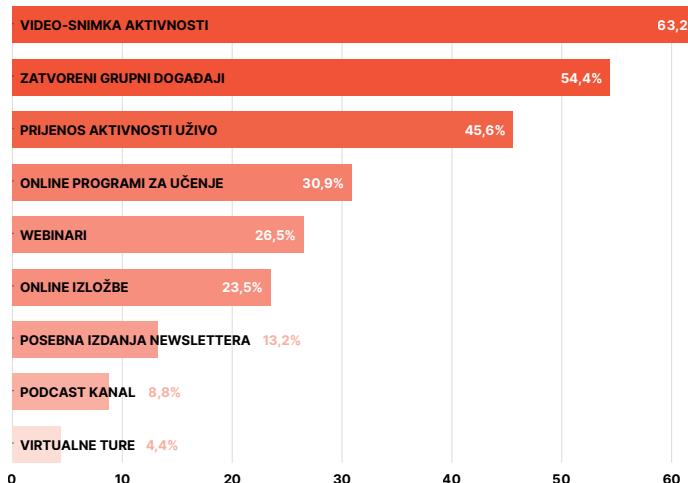
pokrenule zbog krize iznosi 213, a najviše ih se odnosi na filmske projekcije (53), radionice / treninge (40) i književna događanja (21) što su, u tehničkom smislu, neke od kulturno-umjetničkih aktivnosti koje su jednostavnije i lakše se mogu prilagoditi izvedbi u drugim medijima od, primjerice, aktivnosti iz područja izvedbenih, glazbenih i vizualnih umjetnosti. Rezultati također pokazuju da je samo mali broj organizacija kreirao nove kulturno-umjetničke aktivnosti u ovom razdoblju. Broj organizacija koje su osmisile nove aktivnosti u ukupnom uzorku kreće se od najmanje 4 (plesne predstave) do najviše 19 (radionice / treningi).

Tablica 6.
Procijenjeni broj novih kulturno-umjetničkih aktivnosti koje su organizacije pokrenule zbog krize prouzrokovane epidemijom COVID-19

36 37

	Min	Max	Ukupno	M
Kazališna predstava	0	2	9	0,13
Plesna predstava	0	1	4	0,06
Performans	0	5	11	0,15
Koncert / party / glazbena večer	0	2	8	0,11
Izložba	0	3	9	0,13
Filmska projekcija	0	40	53	0,75
Književna događanja	0	5	21	0,29
Promocija / predstavljanje	0	6	15	0,21
Okrugli stol / javna tribina / razgovor / predavanje	0	5	18	0,25
Radionica / trening	0	10	40	0,56
Zabavni sadržaj (kviz, stand up, itd.)	0	5	8	0,11
Nešto drugo	0	6	17	0,24

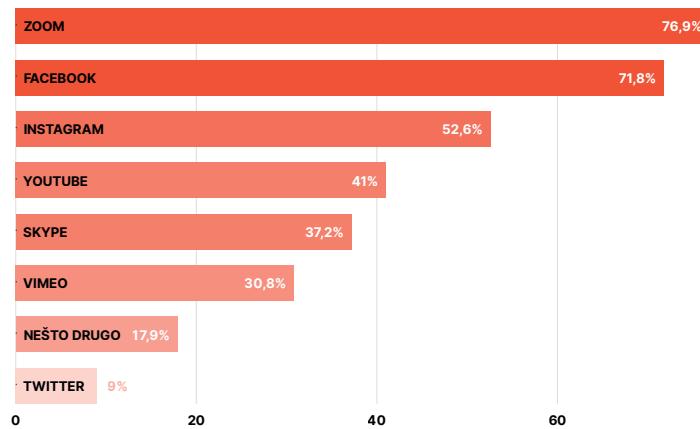
Online pristupi Održavanje kulturno-umjetničkih aktivnosti i njihova prilagodba virtualnom prostoru može se realizirati na različite načine. Prema rezultatima istraživanja, dva su načina bila dominantna, odnosno koristilo ih je preko 50 % organizacija: distribucija videosnimke aktivnosti putem digitalnih platformi (63,2 %) i korištenje različitih platformi (npr. Zoom) za zatvorene grupne događaje (54,4 %). Nešto manje od polovine organizacija prenosilo je aktivnosti uživo putem društvenih medija (45,6 %). Svi ostali pristupi za prilagodbu kulturno-umjetničkih aktivnosti *online* mediju ili za kreiranje novih digitaliziranih aktivnosti korišteni su u manjem broju slučajeva, poput *online* programa za učenje raznih vještina (30,9 %) ili *webinara* (26,5 %). Najmanji broj organizacija koristio je *podcast* kanale (8,8 %) i virtualne ture izložbenim i/ili izvedbenim prostorima (4,4 %). Rezultati su prikazani na **Slici 15.**

Slika 15.
Zastupljenost različitih pristupa za online kulturno-umjetničke aktivnosti

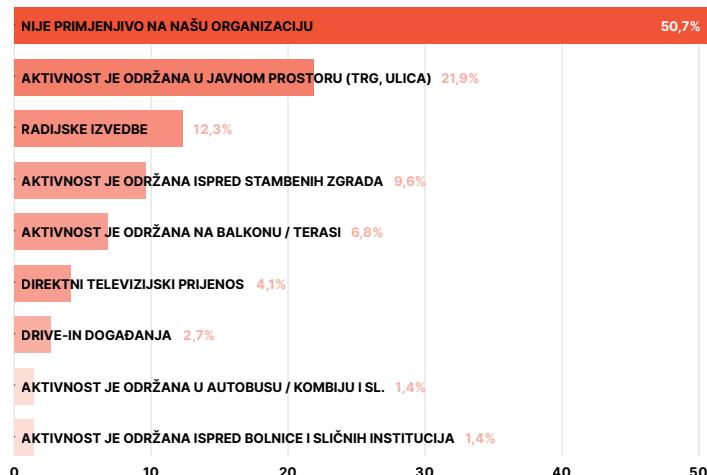
Platforme i mreže Kada je riječ o konkretnim digitalnim platformama i društvenim mrežama koje su organizacije koristile za digitalizirane i *online* kulturno-umjetničke aktivnosti, većina je organizacija koristila platformu Zoom (76,9 %) i Facebook (71,8 %), a nešto manje Instagram (52,6 %), dok su ostale ponuđene platforme bile zastupljene u manjoj mjeri (**Slika 16.**). Na ovo pitanje organizacije su mogle navesti i druge platforme koje su koristile, što je bio slučaj kod 17,9 % organizacija. Neke od platformi koje su ispitanici navodili bile su: Jitsi, MS Teams, Google Meet, Mixcloud, Viber, Twitch, dok je dio organizacija koristio vlastitu infrastrukturu i portale.

38 39

Slika 16.
Zastupljenost pojedinih platformi za digitalizirane i online kulturno-umjetničke aktivnosti

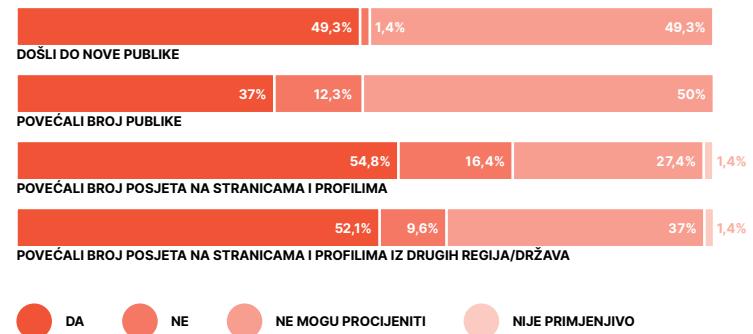
Drugi formati Nadalje, rezultati istraživanja kao što je prikazano u **Slici 17.**, pokazuju da su organizacije, iako suočene s poremećajima izazvanima epidemijom i potresom, pronašle načine da ostanu u doticaju sa svojom publikom. Pored prelaska u digitalni prostor koristile su i brojne druge medije i formate za kulturno-umjetničke aktivnosti (televizijski prijenos, radijske izvedbe, aktivnosti održane na balkonu / terasi / ispred stambenih zgrada, bolnica, domova umirovljenika, aktivnosti u javnom otvorenom prostoru, aktivnosti u autobusu, kombiju i drugim prijevoznim sredstvima, *drive-in* događanja itd.). Takav pristup pokazuje ono što i same organizacije prepoznaju kao svoju *otpornost*, odnosno da je riječ o organizacijama koje se ne predaju unatoč izazovnim okolnostima niti odustaju unatoč problemima, nego nastavljaju dalje u uspostavi i razvoju odnosa sa svojim zajednicama i publikom.

Slika 17.
Korištenje drugih formata / medija prilikom prilagođavanja kulturno-umjetničkih aktivnosti

40 41

Publika S obzirom na to da su u razdoblju primjene epidemioloških mjera kojima su se znatno ograničila javna okupljanja brojne organizacije koristile druge formate i medije kako bi održale svoje programe i kontakt s publikom, bilo je važno ispitati jesu li organizacije primjetile povećanje publike u tom razdoblju i kako je digitalizacija sadržaja utjecala na posjećenosť njihovih službenih mrežnih stranica i profila na društvenim mrežama. Prema dobivenim rezultatima (**Slika 18.**), približno polovina organizacija (49,3 %) koje su sudjelovale u istraživanju procijenila je da su digitalizacijom i prilagodbom kulturno-umjetničkih aktivnosti drugim formatima i medijima došli do nove publike, dok ih 37 % smatra da su povećali svoju publiku. Također, nešto više od polovine organizacija (54,6%) procijenilo je da su imali veći posjet na službenim stranicama i profilima na društvenim mrežama, dok ih 52,1 % smatra da su povećali broj posjeta iz drugih regija i država.

Slika 18.
Procjena povećanja publike i broja posjeta na službenim stranicama i profilima na društvenim mrežama

Prepreke i izazovi Organizacije su prilikom prilagodbe kulturno-umjetničkih aktivnosti drugim formatima i medijima nailazile na različite prepreke i izazove koje su u upitniku samostalno opisivali. Neke od glavnih prepreka odnose se na tehnološke probleme u rasponu od tehničke infrastrukture (loša mrežna povezanost) i nedostatka sredstava za prilagodbu programa i stvaranje vlastitih mrežnih platformi do nedostatnih razina informatičkog znanja korisnika. Ispitanici su istaknuli da prilagodba *online* formatima »nije adekvatna zamjena programima uživo«, pritom je istaknuto da, primjerice, izvedbene umjetnosti »nije moguće prilagoditi *online* formatu« te da je »prikazivanje snimki plesnih predstava loš način prilagodbe«. Sličan odgovor je dobiven za suvremenu likovnu umjetnost koju se »najprikladnije doživljava pri ne-posrednom živom kontekstu« jednako kao i koncerti i glazbene slušaonice koje je, kako odgovaraju ispitanici, »besmisleno prilagođavati bilo kojem drugom formatu osim osobnog doživljaja«. Istaknuto je kako su lokalne uprave stvorile prepreke i izazove, osobito Grad Zagreb, tako što su reducirale dotacije proračunskih sredstava na 25 % od dobivenog i ugovorenog iznosa što je »znatno otežalo planiranje i onemogućilo angažiranje umjetnika/ca u programu«. Konačno, odgovori upućuju na osjetan zamor suradnika koji su provodili *online* programe, jednako kao i zasićenje publike pretjeranim brojem i izborom kulturnih programa u digitalnom okruženju.

Upravljanje i menadžment Podaci svjedoče o *otpornosti* sektora, odnosno o upravljačkim sposobnostima organizacija da prilagode organizacijsko i programsko djelovanje novonastalim uvjetima i mjerama te mogućnosti uspostave novih pristupa temeljenih na principima održivosti kojima se na adekvatan, učinkovit, dovitljiv i brz način odgovara na krizu. Da bi se ispitalo kako organizacije vide vlastitu *otpornost* u kriznim

42 43

okolnostima, upitnik je sadržavao skalu s ukupno osam tvrdnji koja je za potrebe ovog istraživanja prilagođena verzija skale *otpornosti* organizacija (Kantur i Iseri-Say, 2015.) Kao što je vidljivo iz **Slike 19.**, predstavnici organizacija većinom se u potpunosti slažu s tvrdnjama koje se odnose na različite aspekte *otpornosti*. Primjerice, gotovo 70 % ispitanika smatra da se njihova organizacija ne predaje unatoč izazovnim okolnostima, a 54,8 % ih smatra da njihova organizacija može brzo djelovati ako se ukaže potreba te da organizacija opstaje i radi kontinuirano. Na temelju te skale izračunat je indeks *otpornosti* koji predstavlja ukupni zbroj na tvrdnjama. Nisu se pokazale statistički značajne razlike s obzirom na regionalnu pripadnost, kao ni s obzirom na druge parametre poput procijenjenog broja publike na otkazanim i odgođenim aktivnostima i procjene pada prihoda.

Slika 19.
Skala otpornosti organizacija:
udio odgovora »u potpunosti se slažem«

Organacijska prilagodba U istom razdoblju organizacije su izvršile više različitih promjena u svom radu kako bi se kratkoročno prilagodile krizi izazvanoj COVID-19 epidemijom, među kojima su: odgađanje poslovnih putovanja (93,2 % organizacija) i rad od kuće (64,9 %), što je u skladu s epidemiološkim mjerama i preporukama koje su bile na snazi u analiziranom razdoblju. S obzirom na nemogućnost održavanja većeg dijela programa, ne iznenađuje da su organizacije u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020. u prosjeku radile manji broj sati dnevno zbog neuravnoteženih rasporeda i uvjeta rada u odnosu na razdoblje prije izbijanja epidemije COVID-19, kada je prosječan broj dnevnih radnih sati bio osam. Rezultati prikazani u [Tablici 7.](#) pokazuju da je više od polovine organizacija (58,9 %) odgodilo angažman vanjskih suradnika, dok je samo 20,5 % prekinulo ugovore s vanjskim suradnicima. Također, nešto više od polovine organizacija u potpunosti je zatvorilo svoje prostore za kulturno-umjetničke aktivnosti (54,8 %). Na teškoće u poslovanju u analiziranom tromjesečnom razdoblju upućuje i razmjerno visoki udio organizacija koje su prekinule neke ugovorne odnose s vanjskom uslugom (39,7 %) ili odgodile plaćanje računa (35,6 %). Premda je udio organizacija koje su dio djelatnika otpustile (13,5 %) ili im smanjile naknade za rad (13,5 %) nizak, ti su podaci zabrinjavajući jer pokazuju u kojoj je mjeri razdoblje zatvaranja ugrozilo opstanak organizacija u suvremenoj kulturi i umjetnosti.

44 45

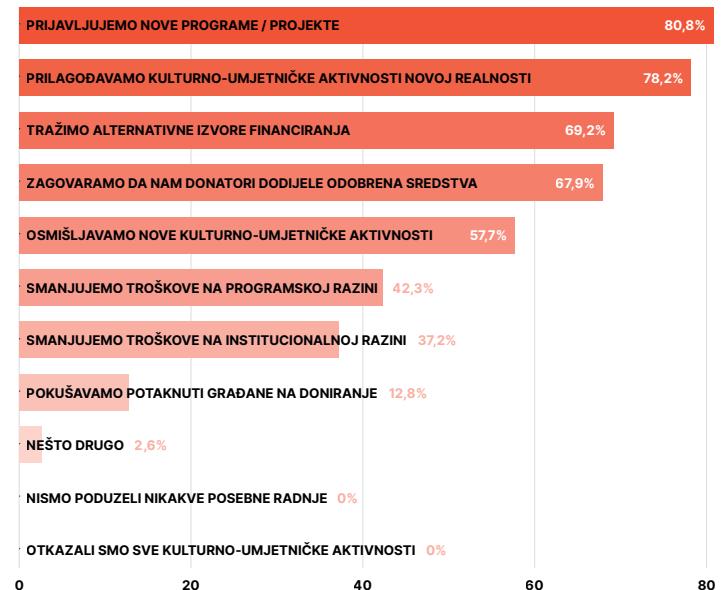
Tablica 7. Promjene izvršene u radu organizacija u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja radi kratkoročne prilagodbe krizi izazvane COVID-19 epidemijom

	Da	Ne	Nije primjenjivo na našu organizaciju
Odgodili smo neka poslovna putovanja (npr. partnerske sastanke, studijska putovanja, konferencije, edukacije)	93,2	4,1	2,7
Održavali smo sve sastanke koristeći online alate	91,8	5,5	2,7
Događanja povezana s otkazanim poslovnim putovanjima su preseljena u online prostor	68,5	23,3	8,2
Poslali smo djelatnike (ili dio djelatnika) na rad od kuće	64,9	6,8	28,4
Angažman vanjskih suradnika smo odgodili do daljnje	58,9	39,7	1,4
Uveli smo mjere zaštite na radu prema uputama za kolektive i poslodavce	56,8	12,2	31,1
Izmijenili smo radne zadatke djelatnika	56,2	32,9	11,0
Zatvorili smo prostor za kulturno-umjetničke aktivnosti	54,8	16,4	28,8
Prekinuli smo neke ugovorne odnose s vanjskom uslugom	39,7	49,3	11,0
Odgodili smo plaćanje nekih računa	35,6	63,0	1,4
Osigurali smo potrebnu informatičku opremu za rad djelatnika od kuće	32,4	41,9	25,7
Uveli smo organizaciju rada gdje dio djelatnika radi od kuće, a dio u uredu uz izmjenjivanje na tjednoj / dvotjednoj / sl. osnovi	29,7	31,1	39,2
Prekinuli smo ugovore s vanjskim suradnicima	20,5	68,5	11,0
Angažirali smo nove djelatnike / suradnike	17,8	72,6	9,6
Otpustili smo dio djelatnika	13,5	56,8	29,7
Smanjili smo djelatnicima naknade za rad	13,5	64,9	21,6

Medunarodni projekti Imajući u vidu mjere ograničenja putovanja, realizacija planiranih međunarodnih projekata i aktivnosti bila je posebno otežana u analiziranom razdoblju. Prema dobivenim rezultatima, organizacije koje provode međunarodne programe i projekte u najvećem su broju slučajeva poduzele sljedeće mjere kako bi se kratkoročno prilagodile kriznim okolnostima djelovanja: održavanje svih sastanaka *online*, koristeći digitalne medije (62,5 %), odgoda dijela predviđenih aktivnosti (59,7 %), prilagodba dijela predviđenih aktivnosti drugim formatima i medijima (58,3 %), prilagodba dijela predviđenih aktivnosti pomoću digitalnih medija (54,2 %) te odgoda dijela planiranih putovanja (47,2 %). Mjere koje su organizacije poduzele u manjem broju slučajeva odnose se na otazivanje svih predviđenih aktivnosti (5,6 %), prilagodbu svih predviđenih aktivnosti koristeći digitalne medije (9,7 %) te prilagodbu svih aktivnosti drugim formatima i medijima (18,1 %). Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti kako su se organizacije prilagodavale u onoj mjeri u kojoj su to smatrале potrebnim, pri čemu su izbjegavale u potpunosti otakzati sve planirane aktivnosti, kao i njihovu cjelevitu prilagodbu održavanju u *online* formatu.

46 47

Kako bi se prilagodile novim okolnostima i održali organizaciju, organizacije provode cijeli niz mjera i aktivnosti (**Slika 20.**), uključujući prijavljivanje novih programa i projekata (80,8 %), prilagođavanje kulturno-umjetničkih aktivnosti novoj realnosti (78,2 %), traženje alternativnih izvora financiranja (69,2 %) i zagovaranje da donatori dodjele odobrena, a neisplaćena sredstva za provedbu programa i projekata (67,9 %). Istodobno, nijedna organizacija nije odbrala odgovor »nismo poduzeli nikakve posebne radnje kako bismo održali našu organizaciju«, kao ni odgovor »otkazali smo sve kulturno-umjetničke aktivnosti za ovu godinu«, što je u skladu s prethodno izloženim podacima o broju odgođenih i otkazanih aktivnosti.

Slika 20.
Koje od navedenih radnji poduzimate kako biste održali organizaciju i njene aktivnosti u vrijeme krize?

Naučene lekcije U kontekstu otpornosti organizacija i njihove prilagodbe novonastalim kriznim okolnostima koje su znatno ugrozile njihov status i poziciju u kulturnom polju, ali i u širem društvenom okruženju, u istraživanju je postavljena skala odgovora na pitanje o tome što su organizacije naučile tijekom krize. To se pitanje odnosi na procjenu organizacija o tome kakve su uvide stekli o vlastitoj poziciji, o prilagodbi programa koje provode, komuniciranje s publikom, o korištenju digitalnih medija, o prilagodbama suradnika/umjetnika, ali i o ukupnom stanju kulturnog sektora. Prema rezultatima koji su izloženi u **Tablici 8.**, ispitanici se najviše slažu sa sljedećim tvrdnjama: potvrdili smo koliko je ranjiv kulturni sektor (90,4 %), pokazali smo koliko je kultura važna za društvo (79,5 %), naučili smo da se ne mogu sve kulturno-umjetničke aktivnosti prenijeti u *online* medije (76,7 %) te potvrdili smo da nemaju svi jednak pristup kulturno-umjetničkim sadržajima koji se odvijaju *online* (76,7 %). Tri četvrtine ispitanika (75,3 %) naučilo je da se sve kulturno-umjetničke aktivnosti ne mogu prilagoditi drugim formatima / medijima dok je više od polovine ispitanika (56,1 %) naučilo kako poboljšati *online* komunikaciju s timom i partnerima. Preko polovine ispitanika unaprijedilo je korištenje digitalnih medija za kulturno-umjetničke aktivnosti, no kod nešto manje od polovine organizacija (47,9 %) pokazalo se da nemaju dostatne kapacitete za prilagođavanje kulturno-umjetničkih aktivnosti drugim formatima / medijima. Osim organizacijskih kapaciteta za prilagodbu, organizacije (29,2 %) primijetile su da se umjetnici teško prilagođavaju novim medijskim formatima te da se teško prilagođavaju novim okolnostima (primjećeno kod 18,1 % organizacija). U kriznom komuniciraju, 43,8 % organizacija naučilo je bolje *online* komunicirati s potencijalnom publikom.

48

49

Tablica 8. Što su organizacije naučile tijekom krize?

	Ne slažem se (%)	Ne mogu procijeniti (%)	Slažem se (%)
Potvrdili smo koliko je ranjiv kulturni sektor	2,7	6,8	90,4
Pokazali smo koliko je kultura važna za društvo	5,5	15,1	79,5
Naučili smo da se ne mogu sve kulturno-umjetničke aktivnosti prenijeti u online medije	11,0	12,3	76,7
Potvrdili smo da nemaju svi jednak pristup kulturnim i umjetničkim sadržajima koji se odvijaju online	23,3	21,9	76,7
Naučili smo da se ne mogu sve kulturno-umjetničke aktivnosti prilagoditi drugim formatima / medijima	9,6	15,1	75,3
Naučili smo kako poboljšati online komunikaciju s timom i partnerima	9,6	34,2	56,1
Unaprijedili smo korištenje digitalnih medija za kulturno-umjetničke aktivnosti	16,4	30,1	53,5
Pokazalo se da nemamo dostatnih kapaciteta za prilagođavanje kulturno-umjetničkih aktivnosti drugim formatima / medijima	21,9	30,1	47,9
Naučili smo kako bolje online komunicirati s potencijalnom publikom	13,7	42,5	43,8
Primijetili smo da se umjetnici teško prilagođavaju novim medijskim formatima	27,8	43,1	29,2
Primijetili smo da se umjetnici teško prilagođavaju novim okolnostima	43,1	38,9	18,1

Međusobna podrška Osim toga, organizacije su u krizi često pružale neki vid podrške drugim organizacijama, institucijama i pojedincima u kulturi, kao što su i same primale različite oblike podrške od drugih organizacija, institucija i pojedinaca u kulturi. Na postavljeno pitanje o tome jesu li njihovu organizaciju tijekom krize podržale druge organizacije / institucije / pojedinci i na koji način, većina ispitanih organizacija navela je neku varijaciju pozitivnog odgovora. Iz dobivenih odgovora može se ustanoviti da se podrška odnosila na: materijalnu podršku (ustupanje prostora na privremeno korištenje, posudbu potrebne opreme, davanje finansijskih sredstava i sl.), međusobnu i uzajamnu promociju, zajedničko zagovaranje i djelovanje prema donositeljima odluka ili razvoj zajedničkih programa. Od institucionalnih aktera koji su navedeni kao javna tijela koja su pružila podršku, ističu se Zaklada »Kultura nova« i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Treba spomenuti i tendenciju vlasnika prostora, koji su prvo smanjili troškove najma, a potom i potpuno otkazali plaćanje najamnine organizaciji koja je koristila njihov prostor.

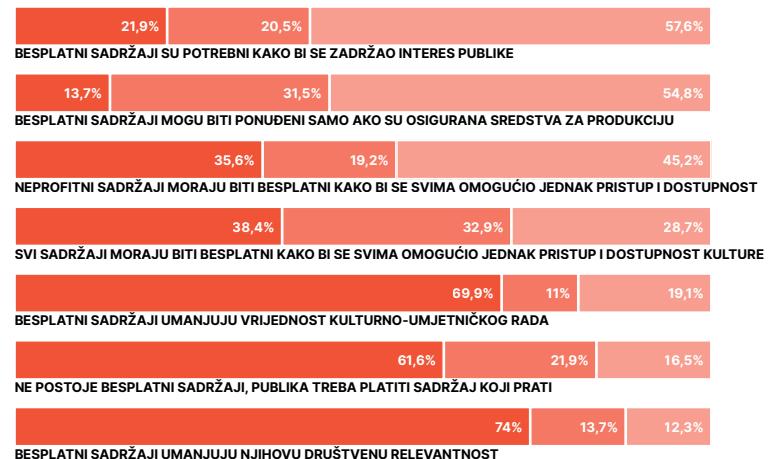
Drugo pitanje o oblicima podrške koje je organizacija tijekom krize pružila drugim organizacijama / institucijama / pojedincima u kulturi, dalo je vrlo slične odgovore onima na prethodno pitanje. Najveći broj organizacija odgovorio je da su se umrežavali i zajednički pronalazili modele potpore, ustupali su svoj prostor na privremeno korištenje, razmjenjivali informacije i sl. U tom pitanju se ističe potpora koju su organizacije dale umjetnicima tako da su, primjerice, odustali »od međunarodnih umjetnika i sve honorare usmjerili na hrvatske umjetnike« te isplaćivali pune honorare umjetnicima u okolnostima kada nisu imali sva raspoloživa sredstva za projekte.

Slika 21. ↗

Procjena suglasnosti s tvrdnjama o besplatnim kulturno-umjetničkim sadržajima

50 51

Pravo pristupa Postojeća kriza uzrokovana epidemijom COVID-19 kao i potresom koji je pogodio zagrebačko područje potaknula je organizacije i institucije u kulturi na prilagodbu kulturno-umjetničkih aktivnosti *online* prostoru i drugim formatima i medijima, što je otvorilo pitanje prava na pristup takvim sadržajima u kriznim vremenima. Kako bi se ispitali stavovi predstavnika organizacija, upitnik je sadržavao skalu s ukupno sedam tvrdnjih o besplatnim kulturno-umjetničkim sadržajima. Prema rezultatima (Slika 21.), organizacije se većinom slažu s tvrdnjom da su besplatni sadržaji potrebni kako bi se zadržao interes publike (57,6 %) te smatraju da besplatni sadržaji mogu biti ponuđeni samo ako su osigurana sredstva za njihovu produkciju (54,8 %). Nadalje, primjetan je visok postotak neslaganja s tvrdnjom da ne postoje besplatni sadržaji te da publika treba platiti sadržaj koji prati (61,6 %), kao i s tvrdnjama da besplatni sadržaji umanjuju vrijednost kulturno-umjetničkog rada (69,9 %) i njihovu društvenu relevantnost (74 %). Dobiveni podaci ukazuju kako su organizacije u suvremenoj kulturi svjesne važnosti jednakog pristupa kulturno-umjetničkim sadržajima.

NE SLAŽEM SE

NITI SE SLAŽEM, NITI SE NE SLAŽEM

SLAŽEM SE

02.4. Preljevanje na ekosustav

Uzimajući u obzir važan društveni, ekonomski i gospodarski doprinos organizacija, podaci govore i o efektu prelijevanja učinaka krize na djelovanje organizacija na cjelokupni ekosustav. Naime, veliki broj planiranih aktivnosti koje su uslijed epidemiološke situacije bile otkazane ili odgođene, rezultirao je i značajnim iznosom neutrošenih sredstava. Prema dobitvenim rezultatima, ukupan zbroj svih neutrošenih sredstava u razdoblju od 1. ožujka do 30. lipnja 2020. iznosio je skoro 5 milijuna kuna (4.801,524 HRK). Pritom je najveći gospodarski učinak u trenutno najugroženijim djelatnostima iz područja turizma (poput prijevoza, hotela, privatnog smještaja, ugostiteljstva i putničkih agencija), kao i u privatnom sektoru koji pruža specijalizirane usluge u području kulture (najam i transport opreme, dizajnerske usluge, arhitektonske usluge i tiskarske usluge). Prema podacima koji su izloženi u **Tablici 9.**, najveći iznos odnosi se na troškove prijevoza (748.616 HRK ukupno; 10.255,01 HRK u prosjeku po organizaciji), dok su na drugom mjestu troškovi hotelskog smještaja (515.503 HRK ukupno; 6.966,26 HRK po organizaciji), a na trećem dizajnerske usluge (475.905 HRK ukupno; 6.431,15 po organizaciji). Ti podaci jasno upućuju na to da je usporavanje i/ili dokidanje dinamike rada organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti imalo značajan utjecaj ne samo na osobe i organizacije koje su izravno uključene u rad tih organizacija i stvaranje kulturno-umjetničkih programa, nego i na čitav niz gospodarskih subjekata čijim su se uslugama navedene organizacije redovno koristile u radu. Time su se posljedice krize preko kulturnog sektora prelije i ostavile svoje otiske i na cjelokupna ekonomska kretanja u sredinama u kojima organizacije djeluju.

52 53

Tablica 9. Procijenjeni iznosi planiranih, a neutrošenih finansijskih sredstava

	Min	Max	Ukupno	M
Hoteli	0	200.000	515.503	6966,26
Privatni smještaj	0	40.000	321.110	4339,32
Prijevoznici	0	350.000	748.616	10.255,01
Putničke agencije	0	35.000	108.002	1459,49
Dizajnerske usluge	0	80.000	475.905	6431,15
Tiskarske usluge	0	60.000	428.016	5784,00
Arhitektonske usluge	0	35.000	90.002	1216,24
Računovodstveni servisi	0	35.000	54.102	731,11
IT usluge	0	35.000	95.501	1290,55
Istraživačke usluge	0	35.000	74.001	1000,01
Konzultantske tvrtke	0	35.000	61.002	824,35
Ugostiteljstvo i catering	0	250.000	414.661	5603,53
Najam opreme	0	150.000	471.744	6374,92
Transport opreme	0	180.000	353.307	4774,42
Marketing	0	180.000	443.052	6069,71
Ostalo	0	80.000	147.000	2013,70

02.5. Policy mjere

Podaci izloženi u prethodnim poglavljima upućuju na slične rezultate kakve su dala i druga provedena istraživanja na europskoj i svjetskoj razini. Riječ je, dakle, o izrazito pogodenom i dugoročno ugroženom sektoru jer se posljedice mjera sprečavanja i suzbijanja epidemije COVID-19, kao i materijalnih šteta izazvanih zagrebačkim potresom, očituju u njihovim prihodima, programima (stvaranju, produkciji, distribuciji, prezentaciji, edukaciji), putovanjima, umrežavanju i suradnji, prodaji, zapošljavanju, prostorima (za rad, stvaranje, produkciju, distribuciju, promociju, edukaciju). No, za razliku od mnogih iskustava na europskoj razini, u Hrvatskoj je izostala pravovremena, konkretna, odnosno ikakva reakcija lokalnih (samo)uprava koje su, po razini proračunskih izdataka za kulturu te po prirodi vlasništva prostora koje koriste brojni kulturni akteri – od institucija, preko civilnog sektora i samostalnih umjetnika – nositelji kulturnog sustava i finansijske podrške kulturnom sektoru. Sve konkretne mjere kulturne politike za olakšavanje učinaka krize uzrokovane COVID-19 pandemijom na kulturni sektor u Republici Hrvatskoj donesene su od strane Ministarstva kulture Republike Hrvatske, no te mjere nisu primjenjive na subnacionalnim razinama. Primjerice, Ministarstvo kulture donijelo je *Odluku o odgodi izvršenja ugovorenih programa javnih potreba u kulturi i uvjetima isplate sredstava za odobrene programe u posebnim okolnostima* čime se znatno olakšala provedba velikog dijela programa u kulturi koji su odgođeni zbog novonastalih okolnosti, međutim tom Odlukom nisu obuhvaćeni svi programi javnih potreba u kulturi u Republici Hrvatskoj, nego samo oni na nacionalnoj razini. Ministarstvo kulture je javno tijelo koje je tijekom 2020. otvaralo nove javne pozive sa svrhom pružanja potpore kulturnom sektoru u vremenu

54

55

krize, među kojima su *Umjetnost i kultura online, Potpora dijelu troška izvedbe u području kazališne, plesne i glazbene (klasična i jazz glazba) djelatnosti, Programi digitalne prilagodbe i kreiranja novih kulturnih i edukativnih sadržaja ili Predlaganje koncertnih programa u okviru projekta »Jer svirati se mora«*².

U Hrvatskoj se na subnacionalnim razinama prate nagli prekidi ili drastična smanjenja financiranja izvaninstitucionalnih aktera u kulturi i umjetnosti, a ujedno je izostala i bilo kakva brza i učinkovita reakcija javnih tijela na krizu koja je ugrozila opstojnost i funkcioniranje izvaninstitucionalnog kulturnog sektora. Izostanak reakcije se također ogleda u nedostatku sinkroniziranog djelovanja svih razina javnih tijela – od lokalne do nacionalne razine, ali i u nepostojanju dijaloga između ključnih javnih i civilnih aktera na lokalnim razinama o tome kako stvoriti nove poluge podrške, koje će biti korisne za čitav kulturni sektor i zajednicu. Kako bi se ispitala korisnost potencijalnih mjera u budućnosti, u ovom istraživanju postavljeno je pitanje o procjeni korisnosti pojedinih oblika potpore. Prema podacima iz Tablice 10., najviše ispitanika (94,4 %) prepoznalo je korisnost isplate sredstava i fleksibilnost davatelja javnih potpora. U jednako visokom postotku procijenjene su mjere za očuvanje radnih mesta (94,4 %) koje prate nove potpore za programe iz državnog proračuna (91,7 %). Prekarni uvjeti rada u civilnom sektoru dodatno su narušeni ovom krizom, pa ne iznenađuje procjena o korisnosti institucionalnih potpora (sredstva za plaće) iz državnog proračuna (90,3 %) kao i osnivanje Kriznog fonda za kulturu (90,3 %). Nove potpore za programe i institucionalne potpore za sredstva za plaće istaknute su i na lokalnoj razini, 88,9 %

za potpore za programe i 87,5 % za institucionalne potpore. Organizacije su procjenile korisnost donacija i sponzorstava s 84,7 % te oslobađanje plaćanja najma za korištene prostora u javnom vlasništvu s 77,8 %. Potpore za digitalizirane i *online* kulturno-umjetničke sadržaje i aktivnosti ispitanici su procijenili korisnima na razini 76,4 % dok je potreba jačanja kapaciteta organizacija u polju krznog menadžmenta i u polju digitalizacije procijenjena s istim postotkom korisnosti od 72,2 %. Organizacije su procjenile državne poticaje za tržišno djelovanje i pozicioniranje korisnima na razini od 65,3 % što je jednaki postotak procjene korisnosti potpore u obliku odgode ili obustave plaćanja poreznih davanja na plaće i honorare organizacijama te procjene korisnosti uspostave sindikata umjetničkih organizacija i udruga u kulturi. Intervencija privatnog sektora procijenjena je kao djelomično korisna (30,6 %). Organizacije su subvencionirane kredite procijenile u relativno sličnim omjerima nekorisnima (30,6 %), djelomično korisnima (31,9 %) te korisnima (37,5 %).

56 57

Tablica 10. Procjena korisnosti pojedinih oblika potpore

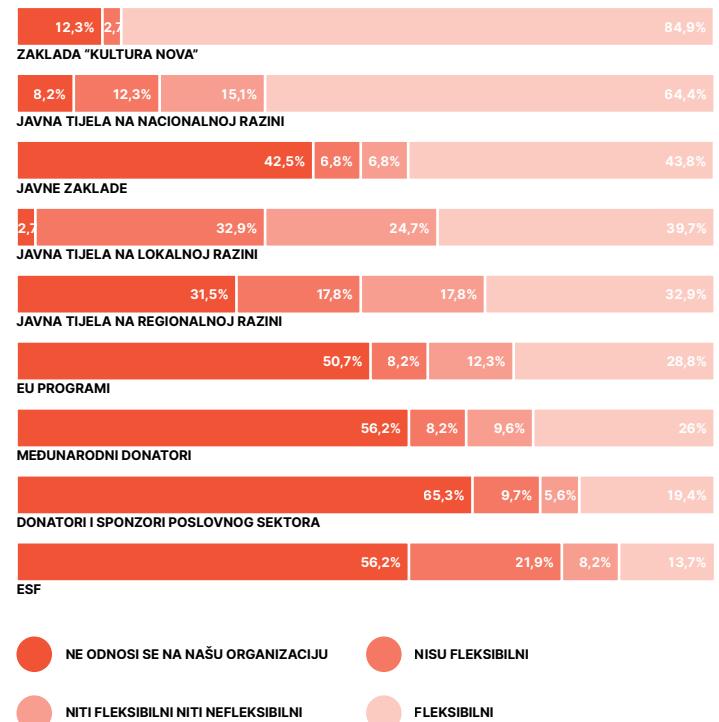
	Nisu korisne (%)	Djelomično korisne (%)	Korisne (%)
Isplata sredstava i fleksibilnost davatelja javnih potpora	2,6	2,8	94,4
Mjere za očuvanje radnih mesta	2,8	2,8	94,4
Nove potpore za programe iz državnog proračuna	3,8	5,6	91,7
Institucionalne potpore iz državnog proračuna (sredstva za plaće)	4,2	5,6	90,3
Osnivanje krznog fonda za kulturu	4,2	5,6	90,3
Nove potpore za programe iz proračuna JLRS	2,8	8,3	88,9
Institucionalne potpore iz proračuna JLRS (sredstva za plaće)	4,2	8,3	87,5
Donacije i sponzorstva	6,9	8,3	84,7
Oslobađanje plaćanja najma za korištenje prostora u javnom vlasništvu	6,9	15,3	77,8
Potpore za digitalizirane i online kulturno-umjetničke sadržaje i aktivnosti	4,2	19,4	76,4
Jačanje kapaciteta organizacija kroz edukaciju u polju krznog menadžmenta	9,7	18,1	72,2
Jačanje kapaciteta organizacija kroz edukaciju u polju digitalizacije	6,9	20,8	72,2
Državni poticaji za tržišno djelovanje i pozicioniranje	18,1	16,7	65,3
Odgoda ili obustava plaćanja poreznih davanja na plaće i honorare u organizacijama	18,1	16,7	65,3
Uspostavljanje sindikata umjetničkih organizacija i udruga u kulturi	12,5	22,2	65,3
Intervencija privatnog sektora	5,6	30,6	63,9
Subvencionirani krediti	30,6	31,9	37,5

Nadalje, rezultati istraživanja pokazuju da 87,7 % organizacija smatra da bi bilo korisno donijeti dokument za financiranje kulturnog sektora u kriznim vremenima s jasnim preporukama. Premda je čak 78,1 % organizacija upoznato s nekim europskim, nacionalnim, regionalnim ili lokalnim kriznim fondom za organizacije u sektoru kulture, samo se njih 37 % već prijavilo ili trenutno koriste sredstva nekog europskog, nacionalnog, regionalnog ili lokalnog kriznog fonda za organizacije u kulturi. Najveći postotak organizacija (83,3 %) ne koristi nikakve mјere, dok ostatak organizacija koristi mјere koje su na državnoj razini donijeli Ministarstvo kulture i Hrvatski zavod za zapоšljavanje. Korištene potpore istaknute su kao potpore za zaposlene, za očuvanje radnih mјesta, moratorij na kredit, »za isplate honorara suradnicima usprkos odgodama u realizaciji programa«, itd. Od međunarodnih izvora potpore, u odgovorima se nalazi samo Krizni fond ER-STE Stiftunga namijenjen nevladinim organizacijama.

U vremenu krize važne su razine učinkovitosti i adekvatnosti mјera koje donose javna (i privatna) tijela, institucije, organizacije, donatori nacionalnog i nadnacionalnog / međunarodnog karaktera. No, jednako je važno i kako ti akteri reagiraju u odnosu na standardne oblike potpore koje su dio njihovog redovnog djelovanja. To podrazumijeva potrebu za povećanim razinama institucionalnog razumijevanja, sistemske empatije i susretljivosti prema organizacijama koje je pandemiska kriza dovela u izrazito tešku situaciju s nepredvidivim ishodom. U tom smislu je u istraživanju ispitana procjena fleksibilnosti davaljatelja finansijskih potpora u praćenju njihove provedbe. Najveće razine fleksibilnosti su procijenjene kod Zaklade »Kultura nova« (84,9 %) te potom kod javnih tijela na nacionalnoj razini (64,4 %). Te razine fleksibilnosti slijede javne zaklade s postotkom od 43,8 %,

58 59

dok su javna tijela na subnacionalnoj razini procijenjena s manje od 40 % (javna tijela na lokalnoj razini 39,7 % i javna tijela na regionalnoj razini 32,9 %). Preko polovine ispitanih organizacija navelo je da se fleksibilnost iz međunarodnih izvora sredstava ne odnosi na njihovu organizaciju, EU programi (50,7 %), međunarodni donatori (56,2 %) i ESF (56,2 %). Najveći broj organizacija (65,3 %) naveo je da se fleksibilnost donatora i sponzora iz poslovnog sektora ne odnosi na njihovu organizaciju.

Slika 22.

Procjena fleksibilnosti davaljatelja finansijskih potpora u praćenju njihove provedbe (slanje izvještaja, odgoda rokova i sl.)

Zaključak

Provjeda prva faza Zakladinog istraživanja o utjecaju epidemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti potvrđila je početne pretpostavke o ugroženosti, ali i sposobnosti sektora da brzo i adekvatno reagira na krizu. U okolnostima implementacije mjera koje zabranjuju ili otežavaju provedbu javnih kulturnih događanja te konzumiranje kulturno-umjetničkih sadržaja dostupnih javnosti u zatvorenim (muzeji, kazališta, kina, centri i sl.) ili otvorenim (trgovi, parkovi, ulice i sl.) fizičkim prostorima, što predstavlja temeljnu svrhu postojanja kulturnog sektora i osiguravanja javne potpore za njegovo stvaranje i produciranje, izravno su ugrožene glavne postavke/osovine kulturnog i umjetničkog sektora – od nužnosti za međuodnosom u kontekstu stvaralaštva, suradnje i konzumacije, do dostupnosti i društvenosti kulture i umjetnosti, kao i afirmacije osnovnih ljudskih prava na kulturu. Istraživanje je potvrdilo da se *ranjivost* sektora ogleda na svim njegovim organizacijskim i programskim razinama, obuhvaćajući svakodnevnu rutinu uredskog poslovanja, prostore za produkciju i distribuciju, edukaciju i diskurzivne programe, prihode, putovanja, međunarodnu suradnju, itd. Okolnosti koje su izravno pogodile kulturni sektor, onemogućavajući ili otežavajući njegov rad, prelile su se na niz drugih sektora s kojima su kulturne i umjetničke organizacije povezane, što

su potvrdili i podaci prikupljeni ovim testnim upitnikom. Negativan utjecaj na ekosistem pokazuje koliko organizacije u kulturi, kojima je umjetnička, estetska i društvena dimenzija temeljna vrijednost djelovanja, svakodnevno doprinose, između ostalog, i ekonomskom prosperitetu zajednice i cjelokupnog društva.

— Kao druga krajnost potvrđena je *otpornost* organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti, odnosno njihova spremnost da se snađu u kriznim vremenima. Iako to ne pokazuju podaci ovog istraživanja već neka ranija saznanja (Kardov i Pavić, 2007.; Buršić, 2014.; Barada, Primorac i Buršić, 2016.), moguće je pretpostaviti da brza reakcija i sposobnost da se iznađu odgovori na negativne posljedice krize, proizlazi iz njihovog kontinuiranog rada u nestabilnim uvjetima rada koji su ih izvještili da se u konfrontiranju s krizom brzo pripreme, prilagode i reagiraju na postupne promjene ili nagle poremećaje kako bi preživjeli, oporavili se i napredovali. To što su u stanju iznaći rješenje, koje će dovesti do pozitivnog ishoda, rezultat je strateškog imperativa organizacija kako bi opstale u okolnostima akutne krize. No, otpornost proizlazi i iz prirode njihove organizacijske kulture koja je fleksibilna i ne-hijerarhijska, pa su organizacije to spremnije na brzu prilagodbu i promjenu, dok je njihova programska otpornost posljedica kulturno-umjetničke kreativnosti kojoj je inherentna inovativnost pristupa i sposobnost stvaranja novih umjetničkih praksi i/ili organizacijskih rješenja. Međutim, otpornost organizacija nije kvaliteta koja bi se dugoročno trebala uzimati kao razlog za daljnje neadekvatno bavljenje izvaninstitucionalnim sektorom u kulturi s pozicije javnog sustava i politike. Dapače, otpornost nije zagarantirana s obzirom na to da kontinuitet funkcioniranja pod pritiskom i opetovani imperativ snalaženja u kriznim uvjetima mogu uzrokovati

62 63

ozbiljan organizacijski zamor i tjeskobu izvaninstitucionalnih aktera koji već desetljećima ostvaruju velike doprinose u kulturi i kulturnom stvaralaštvu Republike Hrvatske kako na lokalnim i nacionalnim razinama, tako i na međunarodnom planu (Obuljen i Žuvela Bušnja, 2008.; Švob-Đokić, Primorac i Jurlin, 2008.; Švob-Đokić, 2010.; Vidović, 2012.; Tonković i Sekelj, 2016.; Asturić, 2017.; Vidović, 2018.). Opisana otpornost organizacija, a pokazuje to i ovo istraživanje, omogućena je dijelom i fleksibilnošću određenog broja i profila davaljatelja finansijskih sredstava, ponajviše onih na nacionalnoj razini, ali i mjerama koje su ti kreatori politika osmislimi i implementirali. S obzirom na to da su podaci istraživanja pokazali da su mjere pomoći uglavnom nastajale na nacionalnoj razini, bit će potrebno u budućem razdoblju aktivirati subnacionalne razine u kriznom upravljanju i financiranju kulture i umjetnosti. Osim toga, buduće *policy* mjere trebat će uskladiti sa stvarnim potrebama i specifičnostima različitih disciplina i područja kulture i umjetnosti, kojima će se osigurati adekvatna potpora za oporavak ovog sektora.

— Kao i mnoga druga provedena istraživanja, i ova je inicijalna faza Zakladinog istraživanja potvrdila da će u budućem razdoblju biti potrebno voditi računa o nizu različitih aspekata rada u kulturi i umjetnosti na koje je utjecala i mijenjala ih ova globalna koronakriza. Kako bi neke od tih promjena mogle imati i pozitivne učinke na cjelokupni kulturni sektor, potrebno ih je sagledati iz više perspektiva. Prije svega je riječ o osiguravanju stabilnijih uvjeta rada i stvaranja u kulturnom sektoru općenito, ali i organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti. To se pitanje pojavljuje i kao jedno od ključnih u kontekstu Ciljeva održivog razvoja te novih nastojanja Europske komisije da ih dovede u vezu s kulturnim i kreativnim sektorom u budućem razdoblju u kojem će ti

ciljevi zauzimati centralno mjesto u planu oporavka Europske unije. Mobilnost umjetnika, kulturnih profesionalaca i kulturnih dobara, kao i međunarodna suradnja kojoj su upravo putovanja jedna od temeljenih aktivnosti, trebat će neke nove modalitete temeljene na održivom i zelenom pristupu.

Jedan od važnijih aspekata budućeg rada kulturnog sektora tiče se digitalizacije i niza pitanja koje je ova domena otvorila tijekom epidemije kada je kreativnost u digitalnom okruženju porasla, što potvrđuju i podaci ovog istraživanja. Podaci Zakladinog istraživanja također su pokazali, kao što utvrđuje i studija o kreativnim gradovima u COVID-19 eri, da se digitalni sadržaji »ne mogu smatrati savršenom zamjenom za iskustvo uživo« (Montalto, 2020.: 6) jer su upravo fizički susreti ono što okuplja i dugoročno jača svaku zajednicu. Tome dodatno treba priključiti i podatke koji upućuju na to da prijenos bilo kojeg umjetničkog sadržaja u digitalni prostor nije jednostavan zbog nedostatnih raspoloživih kapaciteta i resursa, niti je uvijek adekvatno i moguće rješenje zbog prirode i specifičnosti pojedinih umjetničkih disciplina, prije svega onih u izvedbenim, glazbenim i vizualnim umjetnostima. Problematika kapaciteta kulturnog sektora za djelovanje u digitalnom okruženju, kao i pitanje pristupa i dostupnosti kulturnih sadržaja u digitalnom prostoru, važni su za buduće planiranje. Zbog toga je, kao što navodi spomenuta studija, važno prepoznati nove okolnosti koje zahtijevaju drugačiji strateški razvoj, pa je neophodno nastaviti ulagati u održive modele organizacija u kulturi, kako bi one preživjele i bile kapacitirane koristiti jaču digitalnu infrastrukturu kojom će se unaprijediti digitalni pristup i prevladati digitalne, ali i druge oblike nejednakosti. Tim je slijedom neophodno ulagati u razvoj novih vještina za razvoj novih formata i sadržaja kako bi se održao odnos s postojećom te razvila nova publika, kako

64 65

na mreži tako i izvan nje (Montalto, 2020.), unatoč različitim ograničavanjima fizičkog okupljanja. Još jedan važan aspekt digitalizacije tiče se javnosti rada kulturnog sektora koji svojim djelovanjem stvara javne prostore u kojima su kulturni i umjetnički sadržaji dostupni javnosti. S obzirom na to da se digitalizacija u kulturi uglavnom odvija na digitalnim platformama ili koristeći digitalne alate koji su u privatnom vlasništvu globalnih, multinacionalnih korporacija čija namjena nije kulturna i umjetnička i koje imaju potpuno drugačiji set vrijednosti i ciljeva u odnosu na organizacije u kulturi, u budućem razdoblju bit će neophodno razmotriti te aspekte kako bi se vrijednost javnog kulturnog i umjetničkog djelovanja integrirala u sve aspekte digitalizacije. Digitalnu transformaciju potrebno je također dovesti u vezu i s aspektom utjecaja na okoliš te razmotriti njezin odnos prema »potrošnji energije, zdravstvenim rizicima i e-otpadu« (Maxwell i Miller, 2018.: 52) koje kulturne politike u budućnosti ne bi smjele ignorirati.

U nesigurnim, kriznim vremenima i kontekstu mjera koje nalaže fizičko distanciranje i izolaciju, kultura dobiva na važnosti ne samo zbog svoje sposobnosti pružanja sadržaja koji pozitivno utječe na emocije pojedinaca, nego i prirodnog kapaciteta da okuplja članove društva i pozitivno utječe na društvo općenito, s obzirom na razvijanje osobnih sposobnosti pojedinaca da djeluju i ponašaju se u skladu s univerzalnim vrijednostima. Omogućavajući članovima zajednice da sudjeluju i angažiraju se u kulturi, kultura djeluje kao snažan kohezivni element i osnažuje pojedince za daljnje djelovanje te stoga, kao što je već istaknuto, predstavlja centralno mjesto u budućoj regeneraciji cijelog kulturelne društva. Međutim, da bi kultura bila pozicionirana u središte plana budućeg oporavka od krize, potrebna je suradnja na svim razinama, od konsolidacije kulturnog sektora do smještanja kulture na mentalnu

mapu stvaratelja politika u svim sektorima. S tim je ciljem nedavno predstavljena inicijativa *A Cultural Deal for Europe*, koju su pokrenuli Culture Action Europe, European Cultural Foundation i Europa Nostra. Namjera je inicijative zagovarati smještanje kulture u središte EU postpandemijske budućnosti te osvještavati na svim razinama i sektorima važnost kulture u oporavku od epidemije COVID-19 i budućnosti Europe. Inicijativa je objavila Zajedničku izjavu *A Cultural Deal for Europe*³ koja predlaže konkretnе mjere i akcije, od dodjeljivanja kulturi najmanje 2 % proračuna u okviru Odjela za oporavak i otpornost, preko uključivanja kulture u nacionalne programe oporavka, uključivanja kulture u *2030 Sustainable Development Agenda* i *European Green Deal*, integriranja i financiranja kulture kroz druge EU programe i akcije do relevantne i pravovremene podrške kulturnim radnicima. Nova situacija neizvjesne budućnosti zahtjeva nove pristupe i rješenja ne samo na europskoj, nego i nacionalnim i lokalnim razinama, a unatoč raznolikim zdravstvenim, ekonomskim i društvenim izazovima u zamišljanju i kreiranju održivije budućnosti kultura treba imati ključnu ulogu.

U svakom slučaju podatke prikupljene tijekom ove testne faze istraživanja treba shvatiti kao kvalitetnu podlogu za učenje i donošenje novih *policy* mjera kako bi se učinkovito odgovorilo, ublažilo ili prilagođilo posljedicama krize u budućnosti. Tako Zaklada, oslanjajući se na empirijske podatke i spoznaje, donosi utemeljene procjene učinaka i odluka o dalnjem djelovanju, čime se smješta u uski krug institucija koje su dinamične, fleksibilne, prilagodljive i responzivne u

66 67

planiranju vlastitog rada i pružanju argumentiranog utjecaja na područje kulturnih politika i kulturnog razvoja. U tom smislu će podaci prikupljeni ovim istraživanjem poslužiti za nadogradnju kulturnopolitičkog okvira unutar kojeg je potrebno stvoriti adekvatne odgovore za unapređenje uvjeta rada civilnog društva u kulturi i ostvarivanje kulturnih prava svih građana Republike Hrvatske. Osim toga, metodologija i istraživački instrumenti postavljeni u okviru ovog testnog Zakladinog istraživanja, mogu poslužiti u budućim fazama istraživanja u kojima oni mogu biti unaprijeđeni kako bi se istraživanje ponovilo i obuhvatilo čitavu 2020. te cijelokupni sektor organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti. Upitnik također može biti preuzet i prilagođen širem obuhvatu kulturnog sektora kako bi se prikupili sveobuhvatni podaci o utjecaju pandemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na kulturni sektor u Republici Hrvatskoj, a na temelju kojih će biti moguće osmišljavati i donositi odluke koje će unaprijediti politički okvir čitavog kulturnog sektora. Međutim, da bi se osigurao sveobuhvatan uvid u različite razine pogodenosti organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti bit će potrebno osmislit i provesti i druge kvalitativne metode koje će u kombinaciji s kvantitativnim metodama te dugo-ročnim praćenjem i ponavljanjem mjerena učinaka krize omogućiti implementaciju longitudinalnog istraživanja kojim će se pratiti kako se utjecaj epidemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na organizacije civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti razvija, od početka do kraja.

3

Zajedničku izjavu *A Cultural Deal for Europe. A central place for culture in the EU's post-pandemic future* objavili su Culture Action Europe, European Cultural Foundation i Europa nostra, a moguće ju je preuzeti na sljedećim mrežnim stranicama: <https://bit.ly/3aPKO4t> [27. studenoga 2020.].

Reference

Asturić, M. (2017.) *Art radionica Lazareti (ARL): Inovativne prakse umjetničkog djelovanja*. Diplomski rad. Split: Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu.

Barada, V., Primorac, J. i Buršić, E (2016.) *Osvajanje prostora rada. Uvjeti rada organizacija civilnog društva na području suvremenе kulture i umjetnosti*. Zagreb: Zaklada »Kultura nova«.

Buršić, E. (2014.) *Mreža Clubture: mapiranje organizacija izvaninstitucionalne kulture. Istraživački izvještaj*. Zagreb: Savez udruga Klubtura / Mreža Clubture.

Kardov, K. i Pavić, I. (2007.) »Clubture: Profil organizacija i suradničke prakse«. U: Vidović, D. (ur.) *Clubture: Kultura kao proces razmjene 2002.-2007*. Zagreb: Savez udruga Klubtura / Clubture. Str. 79 – 105.

Kantur, D. i Iseri-Say, A. (2015.) »Measuring organizational resilience: a scale development«. U: *Journal of business, economics and finance*, 4 (3). Str. 456-472.

Pasikowska-Schnass, M. (2020.) *EU support for artists and the cultural and creative sector during the coronavirus crisis*. European Parliamentary Research Service. May 2020. Dostupno na: <https://bit.ly/3pKjEQS> [01/10/2020].

Maxwell, R. i Miller, T. (2018.) »Greening cultural policy«. U: Kangas, A., Duxbury, N. i De Beukelaer, Ch. (ur.) *Cultural Policies for Sustainable Development*. London i New York: Routledge, Taylor & Francis Group. Str. 46 – 57.

68 69

Montalto, V. i sur. (2020.) *European Cultural and Creative Cities in COVID-19 times. Jobs at risk and the policy response*. European Commission, JRC Science for Policy Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostupno na: <https://bit.ly/3hJfhmu> [01/10/2020].

Obuljen, N. i Žuvela Bušnja, A. (2008.) »Civilno društvo i proces donošenja odluka u hrvatskoj kulturnoj politici«. U: Peruško, Z. (ur.) *Kultura, mediji i civilno društvo*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk. Str. 107-125.

Tonković, Ž. i Sekelj, S. (2016.) »Godišnje izložbe Soros centra za suvremenu umjetnost Zagreb kao mjesto umrežavanja – Annual exhibitions of the Soros Center for Contemporary Art Zagreb as a place of networking«. U: *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, Vol. 99, Br. 2, 2016. Str. 80 – 95.

Švob-Đokić, N., Primorac, J. i Jurlin, K. (2008.) *Kultura zaborava – industrijalizacija kulturnih djelatnosti*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk.

Švob-Đokić, N. (ur.) (2010.) *Kultura/Multikultura*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

UNESCO i WB (2018.) *Culture in City Reconstruction and Recovery. Position Paper*. Pariz i Washington: UNESCO i The World Bank. Dostupno na: <https://bit.ly/3rUMz6S> [21/11/2020].

Vidović, D. (2012.) *Razvoj novonastajućih kultura u gradu Zagrebu od 1990. do 2010.* Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Vidović, D. (ur.) (2018.) *Uradimo zajedno. Prakse i tendencije sudioničkoga upravljanja u kulturi u Republici Hrvatskoj.* Zagreb: Zaklada »Kultura nova«.

70

Impressum

NASLOV

Utjecaj pandemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na OCD-e u suvremenoj kulturi i umjetnosti

Rezultati testne faze istraživanja

BIBLIOTEKA

»Kultura nova«

IZDAVAČ

Zaklada »Kultura nova«

ZA IZDAVAČA

Dea Vidović

AUTORI

dr. sc. Krešimir Krolo
dr. sc. Željka Tonković
dr. sc. Dea Vidović
dr. sc. Ana Žuvela

UREĐNICA

Dea Vidović

IZVRŠNA UREDNICA

Tamara Zamelli

DIZAJN

Filburg

LEKTURA I KOREKTURA

Ana Grbac

ISTRAŽIVANJE PROVEO ODJEL

ZA ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ

Tamara Zamelli

Antonija Letinić

Marta Jašovec – KOORDINATORICA ISTRAŽIVANJA

PISMO

Inter
IBM Plex Serif

ISBN 978-953-8224-04-1

Zagreb, prosinac 2020.

Zaklada »Kultura nova«, Gajeva 2/6,
10 000 Zagreb, Hrvatska

Ovo djelo je ustupljeno pod Creative Commons licencom Imenovanje – Dijeli pod istim uvjetima 3.0 Croatia ako nije drugačije izričito navedeno. Sadržaj možete slobodno kopirati, prenositi i uređivati uz obavezno jasno istaknuto ime autora ako je navedeno i izvor članka te uz uvjet da ga potom sami ne zaštićujete autorskim pravom. Licencu možete naći na:
<https://bit.ly/3pMXVYB>

NOVA PUBLIKACIJA JE DOSTUPNA

ZA PREUZIMANJE NA:

⬇ <https://kulturanova.hr/>

